

Domeniul : FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

Fundamentarea ideii de unitate națională la românii din Transilvania din
perspectiva filosofiei istoriei

Student-doctorand:
Monica Pop (Mare)

Conducător științific:
Prof. Univ. Dr. Petru Dunca

Comisia de evaluare a tezei de doctorat:

Președinte: Prof. Univ. Dr. Habil. **Daiana Felecan**- Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare;

Conducător științific: Prof. Univ. Dr. **Petru Dunca** - Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare;

Referenți:

- Prof. Univ. Dr. **Ion Dur** - Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe
Socio-Umane;

- Lector. Univ. Dr. **Gabriel Hasmațuchi** - Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea
de Științe Socio-Umane;

- Prof. Univ. Dr. **Petru Bejan** - Universitatea “Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Filosofie și Științe
Social-Politice, Departamentul de Filosofie

- Cluj-Napoca -
2024

Cuprins

LISTA ABREVIERILOR.....	4
Introducere.....	5
CAPITOLUL I	13
DIMENSIUNILE FILOSOFIEI ANALITICE ALE ISTORIEI.....	13
I.1. Filozofia analitică a istoriei – metodă de investigare istorică	13
I. 2 – Conștiință și timp la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea.....	38
I.3 – Semnificație în istorie (1784-1792) - Semnificație istorică	62
I.3.1 Școala Ardeleană (prima generație) – implicații istorice și filozofice	77
CAPITOLUL II.....	86
CONSTANTELE DIACRONICE ALE ISTORIEI TRANSILVANIEI.	
RECONSTITUIREA TRECUTULUI	86
II. 1. Afirmarea conștiinței naționale prin reconstituirea trecutului ..	86
II.2 Diacronie și exegeză lingvistică la începutul secolului al XIX-lea – revalorizarea istoriei în contextul recuperării trecutului.....	105
II.2.1. Elemente lingvistice și filozofice privind procesul de unificare a limbii române literare de la jumătatea secolului al XIX-lea – constante diacronice	105
II.3. Ideologia românismului până la Revoluția pașoptistă. Repere istorice și filozofice în prima jumătate a secolului al XIX-lea.	123
CAPITOLUL III	143
CAUZALITATE SI DETERMINISM ISTORIC	143
III. 1. Cauzalitate istorică și formarea ideologiei pașoptiste.....	143
III. 2. Gândirea umanistă și raționalistă din secolul al XVIII-lea – premisă a concepțiilor democratic-revoluționare pașoptiste.....	161
III.3. Tendințe și curente filozofice postpașoptiste – determinism istoric și formule identitare ale românismului în Transilvania.....	178
CAPITOLUL IV.....	195
FUNDAMENTELE LIBERTĂȚII ȘI ALE PROGRESULUI NAȚIONAL	195
IV.1. <i>Filozofia libertății</i> și concepții despre progres la românii ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea	195
IV.2 Fundamentele libertății și orientări ideologice în spațiul românesc în ultimul sfert de al secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Mihai Eminescu în <i>școalele</i> Blajului.....	208

IV.3. Istorie și ideologie, etnicitate și naționalism în preajma Marii Uniri de la 1918	220
CONCLUZII	233
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	240
ANEXE.....	271
.....	

Rezumatul tezei

Obiectul acestui studiu îl constituie istoria Transilvaniei privită prin spectrul filozofiei istoriei. Am ales această abordare pentru a sublinia, pe de o parte, cadrele matriciale ale gândirii românești din Transilvania, în contextul secolelor de exploatare sălbatică, iar pe de altă parte, pentru a elucida resorturile interioare care au împins societatea românească spre desăvârșirea într-o națiune. Intelectualitatea a reușit să imprime maselor țărănești convingerea că ceea ce aparține trecutului este o problemă de calitate, de valoare și nu se referă doar la cantitate, adică o populație amorfă, incapabilă de reacții care să schimbe din temelii eșafodajul unei societăți. Explicarea fenomenului românesc din punctul de vedere al filozofiei, fără o temeinică cunoaștere a istoriei, poate da naștere, în unele situații, unei filozofii a istoriei speculative, care poate conduce la eroare științifică, motiv pentru care am realizat un paralelism strict între evenimentele istorice, dezbătute cronologic, și elementele de cultură și civilizație. Mai exact, s-a analizat în profunzime și în măsura în care spațiul editorial ne-a permis, opera Școlii Ardelene, ca reper existențial al înțelegerii acestui fenomen, dar și modul rural de filozofie comunitară percepută ca mod de viață, nicidecum ca o știință. Paralelismul abordat nu epuizează toate căile de cunoaștere, dar poate ajuta într-o măsură însemnată la înțelegerea unei manifestări. La ce ne referim mai exact? Reprezentanții Școlii Ardelene, exponenți ai catolicismului, răsăritean e adevărat, dar catolici prin definiție, au scos la lumină idei și argumente care să trezească, paradoxal, din amorțire tocmai ortodoxismul care, în starea sa latentă și mistică, reușise să țină încheșată națiunea românească din Transilvania, nelăsând-o practic să cadă în prăpastia pierderii identității. Frământările sociale conduse de Visarion Sarai și călugărul Sofronie din prima jumătate a veacului al XVIII-lea au fost de natură să întrerupă tot mai marea afundare în singularitate a românilor transilvăneni și să-i ridice pe calea discernământului, identificând cauza anumitor aspecte din viața lor. Mai exact, cele două Biserici, unite și ortodoxe, reușesc să creeze un concept rațional al ideii de libertate. Filozofia istoriei devine, în acest caz, un instrument de investigare istorică, pentru că sesizează cauzele care produc efecte sociale. Mai mulți astfel de factori au condus la trasarea etapelor istorice care pot dezvălui elementele ce au condus la cristalizarea fenomenului revoluționar românesc din Transilvania. Istoria privită la modul general este o reflectare, mai mult sau mai puțin fidelă, a evenimentelor faptelor și conceptelor petrecute într-un spațiu temporal și geografic. Filozofia istoriei necesită o explicare a acestor evenimente, fapte și concepte, adică o cuprindere a lor în toată perspectiva gândirii. Definirea *conceptului de libertate* este făcută atât pe fundamente istorice, adică prin trasarea unui trecut ilustru, argumentat istoric, cât și pe unul filozofic, în care ideile și lupta de emancipare națională și socială a românilor este privită ca o desfășurare rațională a istoriei. Tocmai acest *concept de libertate* trebuie privit în ansamblul său ca o *substanță* ce alimentează permanent existența spirituală a populației românești. Aceasta este rațiunea, adică e ceea ce prin sine și în sine dă ființă și persistență întregii realități. Rațiunea a determinat *intelighenția* românească din Transilvania să studieze la prestigioase școli ale Occidentului, dar să nu rămână acolo și să se întoarcă pe meleagurile natale și tot rațiunea este aceea care îi făcea pe iobagi să-l urmeze și să-l asculte pe călugărul Sofronie din Cioara *ca pe un trimis al lui Dumnezeu*¹. Abordăm noțiuni precum *libertate, națiune, existență spirituală* etc., definitorii în constituirea unei națiuni, ca elemente filozofice capabile să dezvăluie modul în care populația românească, aflată pe trepte

---

¹ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Petru Pavel Aron, Editura Astra, Blaj, 2007, pp. 80-81.

confesionale diferite, le-a abordat și înțeles. Nikolai Berdiaev afirmă că premisa fundamentală a filozofiei istoriei este semnificația timpului și a naturii acestuia, însuși istoria fiind un proces ce necesită timp². Timpul, până la apariția Bisericii Unite, aproape încremenise pe scara istoriei pentru populația latină a Transilvaniei, dar devine, începând cu veacul a XVIII-lea, un element fundamental al filozofiei istoriei. Ne referim la acest *dezgheț* românesc ca începutul unui drum ce avea să ducă spre un proces istoric fără precedent în ultimele secole – recunoașterea românilor și implicit a romanității acestora de către clasele privilegiate ale principatului. *Supplex Libellus Valachorum* (1791) cerea la sfârșitul veacului al XVIII recunoașterea românilor din Transilvania ca a patra națiune, iar în fruntea acestei acțiuni se pun atât episcopul ortodox Gherasim Adamovici (1789-1794), sârb la origine, cât și cel greco-catolic, Ioan Bob.

Tema propusă spre analiză în această teză de doctorat aduce în spațiul istoric și filozofic al istoriei Transilvaniei idei și noțiuni noi care deslușesc, pe registre istorice, fundamentarea ideii de unitate națională. Apariția noii clase intelectuale greco-catolice a permis crearea primelor opere literare, istorice, filozofice etc. Putem afirma că aspectul cu adevărat important în acest act de creație nu se referă *stricto sensu* la vasta operă pe care am menționat-o în rândurile acestui studiu, ci la creația în sine. Creația nu poate fi despărțită de libertate. Numai cel liber are puterea și capacitatea de a crea. Cele două noțiuni – creație și libertate – funcționează doar într-un plan logic și sunt incompatibile cu ideea de sumisiune și chiar sărăcie. Acest act al libertății creatoare este cel care determină transformarea spirituală a românilor ardeleni, în sensul că ei demonstrează atât națiunilor privilegiate, cât și lor, că nu sunt doar un conglomerat de ființe fizice, în sensul natural al termenului, ci sunt spirite deschise, avide de cunoaștere și animate de dorința de libertate. Creștinismul identificat cu românismul însuși creează un liant indestructibil în țărănime. Nu putem vorbi despre clase sau elite sociale românești în secolele XVII și XVIII, românii având statutul de națiune tolerată, și din acest motiv putem înțelege modul în care românismul s-a întins cu forță doar pe orizontală. Ideile revoluționare, românismul latin, se propagă de jos în sus, de la nivelul masele populare umile. Germenii naționalismului românesc, așa cum remarcam mai sus, se propagă de jos în sus, dinspre pătura săracă, care va forma mari oameni de cultură și care se va opune naționalismului maghiar, plecat de sus în jos, dinspre nobilime către clasele sociale umile și care va alimenta de-a lungul secolelor idiosincrazia maghiară întipărită în mentalul colectiv al populației. Articolul al VII-lea al Dietei din 1744, adresat Mariei Tereza (1740-1780), este mai mult decât sugestiv privind poziția maghiarilor față de trecerea românilor în cadrul Bisericii Catolice: „Aceștia, deși locuiesc din vechime în principat, totuși firea și facultățile lor fizice și psihice, starea lor de jos și alte împrejurări îi fac cu totul incapabili de drepturi și privilegii. Sunt niște pîrbești și nestatornici, cari îndată ce intră în Moldova și Muntenia se leapădă de uniune, la care aderă numai cu numele, dar nu și în faptă”³. Concluzia pe care o tragem este aceea că iobagii români, care formau majoritatea populației, sunt priviți de elitele sociale și politice ale Transilvaniei ca o populație înapoiată și incapabilă de a evolua social. Ne întoarcem astfel la cele afirmate mai sus: românii își demonstrează lor și națiunilor privilegiate că nu sunt doar *un conglomerat de ființe fizice*. Aceste aspecte istorice pot fi înțelese în complexitatea lor doar printr-o abordare ce ține de filozofia istoriei. Lupta pentru emanciparea socială la care visau românii din Transilvania a fost susținută în faza ei incipientă

---

² Nikolai Berdiaev, *Sensul istoriei*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 76.

³ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, ed. a II-a, Editura Napoca Star, Blaj, 2012, p. 125.

de forța creatoare dată primilor români școliți, de libertatea de care s-au bucurat în virtutea trecerii lor la catolicism. Fundamentarea ideii de unitate națională la românii din Transilvania din perspectiva filosofiei istoriei are ca substrat două elemente esențiale. Primul dintre acestea este cel etnic, cu toată suita sa de mentalități și trăiri rurale și care sedimentează o adevărată dogmă de latinitate, iar cel de-al doilea, strâns legat de primul, este dorința de libertate ca necesitate. Între 1699, odată cu emiterea *Diplomei leopoldine* și prima decadă a secolului al XX-lea, Transilvania trece printr-o premonitivă suită de evenimente sociale și politice care schimbă treptat mentalitatea întregii populații românești. Fiecare generație naște noi germeni ai speranței de libertate, o generație care crește spiritual și cultural și care, cel mai important, își dorește să facă istorie. Deja la nici un secol după documentul emis de împăratul Leopold, răscoala țărănească condusă de Horea, Cloșca și Crișan, avea deja caracteristicile unei revoluții burgheze, chiar dacă în esența ei plecase, inițial, ca o mișcare de restaurației a ortodoxiei, pierdută, considerau ei, prin trecerea unei părți a populației la catolicism.

Lucrul care deosebește filosofia analitică de alte curente filosofice este convingerea că o analiză filosofică a limbajului poate converge spre o explicație filosofică a gândirii⁴. A doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania, dar și în Principatele Unite, capătă o profundă turnură lingvistică ce se transformă într-o adevărată ideologie. După revoluția pașoptistă apar ample acțiuni de emancipare a poporului român prin cultură și educație. Unul din pionierii gândirii pedagogice românești a fost Visarion Roman (1833-1885), care își va însuși concepția raționalistă a timpului și va demara acțiuni culturale, concretizate prin publicații de specialitate, cu scopul de a aduce cunoaștere maselor⁵. În jurul anului 1860 în tot spațiul românesc scrisul în limba română era unul care lăsa de dorit⁶, iar stabilirea unei ortografii cu litere latine era o mare provocare pentru lingviști. Introducerea alfabetului latin nu era o noutate în spectrul cultural românesc, încă din anul 1835 Timotei Cipariu utilizându-l în școala de la Blaj. Problema care se ridica era cea a redării sunetelor din limba română⁷, aspect dezbătut până spre sfârșitul veacului al XIX-lea. Asistăm la o reverie ambițioasă, de tip burghez, din partea intelectualilor, dar una plină de luciditate care încearcă să reconvertească eșecul politic și social al populației românești într-o „poveste” culturală de succes. O poveste credibilă care avea să vină ca un verdict într-un tribunal al istoriei. *Nu te prezenta în fața unui tribunal al cărui verdict nu-l cunoști* spunea Kafka, iar lingvismul devine pentru români un bun simbolic⁸, care avea să încline balanța restaurației dacice⁹ în cancelariile europene la începutul veacului al XX-lea. Intensificarea mișcărilor naționale din centrul și estul continentului întoarce populațiile asuprite, într-un mod romantic, către idealizarea perioadei medievale. La români, cu precădere la cei din Transilvania, recuperarea trecutului se face chiar din antichitate¹⁰.

---

⁴ Michael Dummett, *Originile filozofiei analitice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004, p. 14.

⁵ Victor V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 36.

⁶ Cato Uticense, *Calamitățile ortografice în limba română*, în revista „Amiculu Școalei” – foia pentru naintrea învețământului și a educației la Români” red. V. Romanu, Tipografia lui S. Filtsch, Anul 5, nr. 9, Martie, Sibiu, 1864, p. 97.

⁷ Victor V. Grecu, *Op. cit.*, p. 98.

⁸ Pierre Bourdieu, *Economia bunurilor simbolice*, Editura Maridiane, București, 1986, p. 150.

⁹ Proiectul de țară din 1783 dintre Iosif II Habsburg și Ecaterina II cea Marea.

¹⁰ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1769 și 1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 213-245.

Consecințele politice ale introducerii alfabetului latin și stabilirea unei ortografii care să facă lectura accesibilă maselor populare nu scapă din vedere cercurilor conducătoare ale Austriei. Accesul la cultură avea să facă din populația asuprită a Transilvaniei o națiune ca oricare alta a Europei, care avea să-și ceară dreptul la autodeterminare. Era o altă problemă în plus, mai ales că ideile naționale moderne începeau să prindă avânt în centrul și estul continentului, unde multe popoare se aflau sub dominația Imperiilor Țarist, Austriac sau Otoman¹¹.

În aceste condiții, limba, în speță cea română, face obiectul filozofiei istoriei. Românii din Transilvania intră astfel în lumea științei, prin munca asiduă a unui segment mic de intelectuali, lingviști și istorici. Pe drumul științei nu se poate intra doar pe calea percepției sensurilor interne și externe¹². De regulă, populația rurală își conservă ființa și spiritul pe calea simțurilor externe. Cultura populară românească nu este doar sensibilă, ci dă dovadă de o mare omogenitate în toate țările românești. Sunt elementele de particularitate evidente în funcție de zonele etnografice, dar per ansamblu obiceiurile și tradițiile dau dovadă de mare asemănare, ceea ce dovedește originea comună a acestora. Ceea ce nu este de neglijat în perpetuarea tradițiilor este ortodoxismul, care a a preluat, de-a lungul secolelor, obiceiurile și tradițiile precreștine.

Filozofia populară a vechilor așezări rurale, deși este în permanent conectată la o realitate transcendentă și își exprimă credința într-o existență spirituală, paralelă cu cea umană, abordează timpul și trecerea lui ca pe un fenomen necesar, fără de care nimic nu ar mai avea sens¹³. În concluzie, lingvismul românesc găsește o temelie solidă în substratul culturii tradiționale. Națiunea românească exista dintotdeauna, iar lingviștii, prin promovare grafiei latine, aduc adaosul naționalist, adică acel plus care pentru un individ devine obiect al reflecției. Stratificarea și unificarea limbii, prin contribuția lingviștilor, așa cum este cea a lui Visarion Roman la jumătatea secolului al XX-lea, antrenează toate sectoarele culturale. Întărirea ideii de latinitate repune fiecare român pe traiectoria istoricității, după cum o demonstrează proiectele revoluționare de mai târziu. În contextul acestor circumstanțe istorice, realizăm că operele intelectualilor ardeleni caută să reprezinte nu doar ansamblul populației românești, ci chiar fiecare individ în parte. Oricare român începe să-și cunoască determinantele istorice din care, de altfel, nu ieșise vreodată. Pentru prima dată, după secole, apare un orizont al ordinii, a uneia entropice, care începe să se dezvolte prin diversitate culturală. Românul este scos din haosul singularității și este dat istoricității. Ceea ce se dorea prin aplicarea unei scrieri cu caractere latine – o ortografie rațională și unitară – era plasarea populației cu origini latine în selectul club al națiunilor europene pe de o parte, dar și crearea la nivel de individ a unei conștiințe a trecutului său ilustru. Recunoașterea limbii românești, la începutul secolului al XIX-lea, de către autoritățile austriece, chiar dacă nu în mod oficial¹⁴, marchează un punct de cotitură în recunoașterea drepturilor politice ale populație majoritare

---

¹¹ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Op. cit.* p. 197.

¹² Vasile Lucaciu, *Instituțiuni filosofice*, vol. I, *Logica*, Editura Eikon, București, 2018, p. 140.

¹³ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ed. a II-a, revizuită, Editura Humanitas, București, 2005, p. 78.

¹⁴ În anul 1803, Codul Penal austriac este tradus în limba română, la cererea autorităților imperiale, de către Ioan Budai-Deleanu, care se afla pe atunci în serviciul instanței de judecată *Forum nobilem*. Se cerea în mod expres traducerea legilor pentru ca populația majoritară să și le însușească în consecință. Acest text de lege va sluji ca model pentru codul penal moldovean din anii 1820-1826. Pe larg despre subiect în: Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, *Izvoarele*, Tipografia Goldner, Iași, 1933, pp. 308-309.

din Transilvania și Bucovina. *Dicționarul român – latin – maghiar*¹⁵, conceput între 1802 și 1803 de Ștefan Criș-Körösi, vine să întregască zestrea culturală a Ardealului.

Tocmai acest aspect încercăm să-l elucidăm prin tema abordată: modul în care rațiunea conduce aceste mișcări populare izvorâte din cele mai adânci convingeri religioase. De pildă, încercările de trecere de la scrierea chirilică la cea latină s-au izbit de o puternică opoziție din partea preoților ortodocși și au fost percepute ca o încălcare flagrantă a identității etnice, naționale și confesionale. În lucrare lui Gheorghe Constantin Roja, apărută în anul 1806 la Pesta, se pune accent pe folosirea alfabetului latin pentru scrierile în limba română ca un fapt firesc și de la sine înțeles. Literele latine și nu cele slave sunt literele românilor celor vechi spune aici autorul, în ciuda multor *dialecte* existente, iar dacă într-un dialect cuvântul este *stricat*, în celălalt îl putem găsi curat. Moldovenii din secolul al XV-lea foloseau literele latinești spune Roja, lucru firesc la toate popoarele vorbitoare de limbi romanice. Și din acest motiv *au nu e rușine, noi, carii vorbim limba latinească stricată, să ne scriem cuvintele noastre ci litere streine?*¹⁶

Reminiscențele anacronice ale feudalismului timpuriu se păstrau în Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea, o perioadă în care Europa era dominată de idei capitaliste și în care burghezia aruncase în desuetudine structurile și ierarhiile feudale. În preajma Revoluției pașoptiste, lipsa de flexibilitate a guvernanților devenise cu atât mai vizibilă, cu cât Vestul european dădea dovadă de viziune economică, lansând programe moderne de dezvoltare industrială. Rigiditatea autorităților din Transilvania, în special cea maghiară, se vede din organizarea breslelor și mai ales din modul de îngrădire a libertăților populației românești majoritare, ceea ce duce la o permanentă și constantă creștere a tensiunilor sociale și naționale. Despre fenomenul românesc din preajma revoluției mai sus amintite, o serie de călători străini lasă însemnări de o reală valoare documentară. Românismul transilvănean, cu puternicele sale puseuri naționaliste, este strâns legat de cel din Principate, unde intelectualii ardeleni se refugiază adeseori. Acești călători creionează un tablou românesc, în care găsim date istorice și statistice, analize mai mult sau mai puțin elaborate ori obiective, despre situația economică și politică. Cultura, învățământul și informațiile diverse întregesc imaginea cotidiană a românului de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Pe unii dintre ei, care ne-au ajutat să descifrăm anumite aspecte istorice esențiale, i-am amintit în acest studiu¹⁷.

Teza de doctorat *Fundamentarea ideii de unitate națională la românii din Transilvania din perspectiva filosofiei istoriei* este structurată, cronologic, în patru capitole. Primul capitol, intitulat *Dimensiunile filosofiei analitice ale istoriei* are trei subcapitole și analizează într-o manieră succintă filozofia analitică a istoriei ca metodă de investigare istorică. În primul subcapitol este abordată problematica filozofică atât din punct de vedere logic și rațional, ca soluție epistemologică adecvată în tratarea unor procese istorice, cât și din perspectivă spirituală și intuitivă, specifică populației asuprite din Transilvania. Este analizat modul în

---

¹⁵ ***Școala Ardeleană, vol. II, p. 288.

¹⁶ Gheorghe Constantin Roja, *Măiestria Ghiovăririi Românești cu litere latinești, care sunt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre, lucrată de Gheorghie Constantin Roja, cetățeanul academicesc și candidatul clinicesc doftor în Spitalul Universității Ungurești din Peșta (...)*. În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității unguerești, anul 1809, ***Școala Ardeleană, vol. II, p. 357.

¹⁷ Paul Cernovodeanu (coordonatorul colecției), Daniela Bușă (coordonator volum), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. IV 1841-1846), Editura Academiei Române, București, 2007, P. 10, 120. (în continuare ****Călători străini despre țările române*).

care reprezentanții Școlii Ardelene din primele generații au trezit conștiința românilor ardeleni datorită, în primul rând, formării lor în centrele universitare din Apus, așa cum este colegiul *De propaganda Fide din Roma*, în care raționalismul prima. Unul dintre aceștia a fost Gheorghe Șincai (1754-1816), care a avut acces în arhivele Vaticanului, prin facilitarea secretarului Congregației, Ștefan Borgia, uimit de buna pregătire academică a românului¹⁸. Celelalte două subcapitole – *Conștiință și timp la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea și Semnificație în istorie (1784-1792) - Semnificație istorică* – urmăresc evoluția istorică a principatului transilvănean, într-o manieră cronologică, în care filozofia și hermeneutica rurală joacă un rol central în formarea conștiinței românești din respectivul spațiu geografic.

Al doilea capitol, *Constantele diacronice ale istoriei Transilvaniei. Reconstituirea trecutului*, abordează afirmarea conștiinței naționale prin reconstituirea trecutului. Observăm la opera *Școlii Ardelene* un gen de reflecție istorică și culturală ce reconfigurează întreaga istorie românească din Ardeal. Spunem reconfigurare, nu pentru că această istorie și tradiție latină, cu toate elementele sale subsecvente, nu ar fi existat, ci datorită faptului că aceasta propune un tip de istorie-filozofie în care se aplică empirismul logic. Fiecare afirmație construiește un întreg eșafodaj de idei care dau naștere unor structuri istorice și filozofice greu de combătut. Formată din trei subcapitole, această parte a tezei de doctorat elaborează de asemenea primul studiu concret de exegeză lingvistică prin care se urmărește revalorizarea istoriei în contextul recuperării trecutului.

Capitolul al III-lea, *Cauzalitate și determinism istoric*, urmărește mutațiile sociale, fără a mai lua în calcul pe cele politice, care au transformat Europa din cel puțin două aspecte definitorii: Revoluția Franceză și războaiele lui Napoleon. Folclorul, cu toată suita sa de basme, legende, snoave etc, reprezintă un element istoric deloc de neglijat în ceea ce privește construirea unui anumit câmp de gândire al filozofiei rurale a eliberării de forțele malefice. Legende, precum și alte specii folclorice, ocupă o poziție centrală în a promova în mentalitatea românească ideea de națiune puternică și capabilă să ridice din rândurile ei oameni care să provoace o schimbare majoră în eșafodajul social al Transilvaniei. Cauza, așa cum afirmă filozoful și sociologul francez Raymond Aron, reprezintă forța sau elementul social care produce efectul. Prin intermediul acestui concept filozofic, aducem spre analiză lupta pentru identitate etnică și rezistența la deznaționalizare promovată constant în rândurile comunităților românești ca un act de mândrie. Acest aspect va conduce spre conturarea unei ideologii, să-i spunem pașoptiste, a românismului. În oglinda acestei ideologii, spiritul popular își cunoaște deja la jumătatea secolului al XIX-lea principiile viitoarelor sale acțiuni.

Ultimul capitol, intitulat *Fundamentele libertății și ale progresului național*, abordează în prima parte conturarea la românii ardeleni a *filozofiei libertății* și concepțiile lor despre progres în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Sunt analizate orientările ideologice în ultimul sfert de veac XIX. O parte însemnată din subcapitolul al II-lea este dedicată prezenței lui Mihai Eminescu în *școalele* Blajului și modului în care tânărul *inteleghenție* este preocupată de patriotismul și geniul literar al acestuia. Romantismul filozofic al marelui poet, care se identifică cu însăși continuitatea neamului românesc, este contestat la Blaj de rafinatul teolog Alexandru Grama. Ultima parte a studiului este dedicată noțiunilor de ideologie, etnicitate și naționalism, în preajma Marii Uniri de la 1918 și modului în care cele două mari confesiuni creștine românești din Transilvania – unită și ortodoxă – reușesc să fie elemente coagulante ale întregii populații românești. Redăm în acest sens următorul text despre Mitropolitul Andrei Șaguna.

---

¹⁸ Cristian Bădiliță, Laura Stanciu, *Geniul greco-catolic românesc*, Editura Vremea, București, 2020, p. 83.

„Șaguna a fost un adevărat Mesia pentru românii ortodocși de peste munți; un adevărat trimis al lui Dumnezeu în serviciul românilor. Șaguna a venit când românii se aflau la cea mai primejdioasă cotitură a vieții lor naționale. De aceea numele lui Șaguna e mare și va sta scris pentru vecie în cartea vieții neamului românesc; de aceea virtuțile vieții lui vor servi ca pildă binefăcătoare pentru întreg neamul românesc”¹⁹.

Studiul începe cu sfârșitul secolului al XVII-lea, mai exact cu anul 1691, atunci când împăratul Leopold I emite *Diploma* care-i poartă numele, moment în care Transilvania devine provincie ereditară a Casei de Austria și iese astfel de sub puterea suzerană a Imperiului Otoman. Împreună cu coordonatorul meu, domnul profesor universitar doctor Petru Dunca, prilej cu care îi mulțumesc pentru sprijinul acordat în acești ani de cercetare, am decis să finalizăm acest studiu în preajma actului istoric al Marii Unirii, pentru că acest mare eveniment, care a schimbat destinul României, merită un studiu separat și analizat prin prisma filozofiei istoriei, într-o manieră aparte și ca o continuare a acestei cercetări.

Construcția complexului eșafodaj ideologic al românismului transilvănean a cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea unele puseuri polemice cu *megieșii* din Regatul României. Este de notorietate studiul critic al lui Alexandru Grama, rafinat teolog al *școalelor* de la Blaj, la adresa operei lui Mihai Eminescu. Nu studiul critic în sine este important, acesta având parte de reacții pozitive, dar mai ales negative, ci modul în care naționalismul românesc prinde rădăcini adânci în Transilvania. Antieminescianismul lui Grama avea ca sursă cel mai însuflețit și sincer naționalism, motiv pentru care ne spune scriitorul și teologul blăjean Septimiu Popa *noi nu trebuie să-l condamnăm, ci, dimpotrivă, să-l admirăm*²⁰. Nicolae Iorga afirma că Eminescu a fost și altceva națiunii române, nu doar un mare poet²¹. Tineretul Blajului, însetat de cultura românească de peste munți, realizează că opera lui Eminescu are acea conștiință a deosebirilor dintre poezie și filozofie, dar mai ales libertatea unui poet care filozofează în versuri. Viziunea despre lume nu este neapărat una originală, dar modul său de expunere este cel care o face cu adevărat valoroasă. Opera sa trezește naționalismul românesc, în speță iubirea de națiune, iubirea de patrie, iubirea idealului, iubirea de libertate, iubirea virtuților române, dar și a celor populare, pe scurt iubirea înălțătoare de tot ce este românesc. Toate aceste idei exprimate de Eminescu, în multele sale poeme, aduc în actualitatea socială a Transilvaniei, de la sfârșitul veacului al XIX-lea, și așa influențată de Școala Ardeleană, germenii unei noi gândiri, una racordată atât la erudiții antici cum ar fi Parmenide, Aristotel sau Pitagora, la elementele metafizice, prin viziunea sa cosmică sau la filozofia clasică germană și toate acestea trecute prin filtrul general al creației populare.

Cele patru capitole ale prezentului studiu abordează noi posibilități de investigare a istoriei prin intermediul filozofiei analitice, pentru că istoria se face cunoscută nu doar prin fapte istorice, ci și prin cunoașterea elementelor de gândire ce au dus la acestea. Remarcăm în Transilvania o punere în aplicare a dorinței de libertate, după ce sentimentul de unitate românească se trezește dintr-o așteptare latentă de sute de ani. Amenințarea credinței strămoșești îi face pe români să strângă rândurile și să „inaugureze” noi schimbări de percepție a realității. Creștinismul identificat cu românismul însuși creează un liant

---

¹⁹ P. Gîrboviceanu, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, în Revista Enciclopedică Populară „Albina”, anul XIII, no. 1, 4 octombrie, București, 1909, p. 18

²⁰ Septimiu Popa, *Curentul antieminescian în Ardeal în: Temnițele Clujului. Caravanele Ardealului*, lucrare apărută în colecția MICA ROMĂ XXI, ediție îngrijită de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2020, p. 165.

²¹ Constantin Noica, *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, Editura Eminescu, București, 1975, p. 70.

indestructibil. Mai puțin contează în acest studiu contradicția religioasă a celor două Biserici – Unită și Ortodoxă – ce țin, în cele din urmă, de aspecte stricte de teologie și dogmă bisericească, ci faptul că ar fi existat posibilitatea ca fără apariția uniaților (o supoziție argumentată în prezenta teză de doctorat), marea masă a populației schismatice nu s-ar fi ridicat la luptă. În concluzie, dacă Biserica Ortodoxă din Transilvania nu s-ar fi unit cu Roma, putem afirma că nu ar fi avut loc nicio mișcare țărănească și, implicit, nici o tendință de a da populației asupra de veacuri ideea că poate face ceva temerar, în virtutea descendenței sale din coloniștii romani. O abordarea îndrăzneată, dar fundamentată științific, pe care am tranșat-o și analizat-o în primul capitol al tezei mai exact în subcapitolul intitulat: *Conștiință și timp la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Toate cele patru capitole ale studiului sunt ordonate cronologic și abordează într-o manieră originală elemente de filozofie, istorie, tradiții populare și bisericești, lingvistică etc. cu unicul scop de a înțelege societatea românească din Transilvania începând cu sfârșitul veacului al XVII-lea și până la începutul celui de-al XX-lea. O altă dilemă pe care prezenta teză încearcă să o elucideze sunt principiile formulate în *Supplex Libellus Valachorum*, principii care produc efecte istorice și filozofice la mai mult de un secol de la elaborare. La Blaj, în 1848, Simion Bărnuțiu ține un discurs magistral în care se regăsesc ideile memorandiste.

Studiul nostru se oprește la începutul secolului al XX-lea, pentru că marele act al Unirii va face obiectul unui studiu științific separat, axat pe conturarea ideii de libertate a românilor ardeleni. România de astăzi este o entitate politică și culturală legată cu toate firele de Unirea de la 1918. Exprimându-ne într-o manieră alegorică, comparăm România cu un organism viu, iar inima care pompează sânge către toate organele, pentru a o ține în viață, este Unirea de 1918. Iar pentru a conchide redăm unul din *Gândurile comprimate* ale lui Ion Miclea, preot greco-catolic și profesor, cel mai important filozof neotomist²²: „Toate filozofiile au eroare genuină, așa precum toate erorile au o filozofie; filozofiile erorii sunt tocmai erorile filozofiei. Leibniz spunea că filozofiile sunt adevărate în ceea ce afirmă și eronate în ceea ce neagă. Erorile filozofilor constau în faptul că universalizează unul din aspectele particulare ale realității, reducând totul la particular, universalizând particularul sau particularizând universalul”²³.

Pe de altă parte, un aspect ce ar trebui introdus în ecuația identității românești și a cauzei care produce mișcarea politică pașoptistă și ideologia acesteia se leagă și de imaginea pozitivă pe care unii intelectuali români, așa cum este Petru Maior²⁴, o fac într-un mod oarecum exacerbant al etniei românești, trimițând militantismul național pe terenul nesigur al credibilității. Dacă românii sunt la fel cu celelalte națiuni, conform unei autoprezentări, și nu unei păreri venite de la terți, cu un statut egal cu nobilii, cu învățații și drepturi cetățenești,

---

²² Curent teologico filozofic apărut în cadrul Bisericii Catolice.

²³ Ion Miclea, *Abecedarul gândirii sau Gânduri comprimate*, colecția MICA ROMĂ XXI, Editura Vremea, București, 2023, p. 91.

²⁴ La începutul secolului al XX-lea, Petru Maior redactează *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*. În această operă de o mare anvergură intelectuală se aduce sub lupă originea exclusivă a românilor din descendenții romani care au colonizat Dacia. Mai mult decât atât, acesta susține în capitolul al IV-lea al lucrării că dacii au fost exterminați, probabil având ca susținere și menționările lui Eutropius, și astfel nu s-a petrecut niciun amestec între aceștia și coloniștii romani. În acest sens Titu Maiorescu scrie un articol – *În contra direcției de astăzi în cultura română* – publicat în „Convorbiri literare”, nr.19, Anul II, 1868, Iași, în care afirmă ca exterminarea dacilor de către romani este o ipoteză nefirească. Pentru explicitare vezi. Petru Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, Buda, 1812, în ***Școala Ardeleană, vol. I, p. 401.

În articolul *Perit-au dacii* din „Foița pentru istorie literatură” nr. 2-5, 1860, Iași, B.P. Hașdeu combate exagerările latiniștilor ardeleni privind originea exclusivă a românilor din coloniștii romani.

atunci exista riscul ca argumentele pentru drepturile politice și naționale să rămână fără argumente²⁵. Papiu Ilarian se va afla printre contestatarii acestor exagerări ale imaginii pozitive. Ceea ce este considerat un element de maturitate politică la intelectualii români este recunoașterea dimensiunii istorice pe care o oferă imaginea pozitivă nereală despre sine. Tocmai acceptarea situației proaste în care se aflau românii, și amintirea permanentă a maselor populare despre acest lucru se transformă într-o acuză permanentă la adresa națiunilor privilegiate, menținând permanent printre românii iobagi o stare de nemulțumire care, așa cum se va vedea la 1848, va mobiliza masele populare într-o colectivă forțare națională de rezolvare a crizei. Dacă facem un exercițiu de imaginație despre un asemenea discurs, realizăm că asocierea unui popor cu o descendență ilustră trebuie făcută în termeni reali și nu bombastici, cu argumente istorice pertinente, dar fără o prezentare a unei soluții pentru ieșirea din criză totul ar fi rămas la nivel discursiv. Nobilitatea pierdută cândva trebuia prezentată ca un drept inalienabil, iar acest lucru trebuia câștigat prin fapte, iar faptele erau singurele luate în considerare²⁶.

Există astfel o mitologizare a trecutului în literatura ardeleană, pentru că prezentul oferea prea puțin românilor, o viață grea și plină de umilințe, iar această mitologizare (a imaginii pozitive) trebuia să se concentreze nu doar asupra trecutului, ci și asupra viitorului, pentru că mândria față de un trecut deosebit nu trebuia să lase românii captivi într-un istorie glorioasă, a Imperiului Roman, ci trebuia să le dea un sentiment colectiv de speranță și încredere.

În acest context al răspândirii ideologiei pașoptiste și implicit al mișcării revoluționare, remarcăm elementele sociale despre care am vorbit în capitolele anterioare, care determină populația românească să se ralieze la o idee unică – aceea de a a-și păstra corpul național. Intenția românilor, prin factori formatori de opinie, este clară. Descendența latină este un factor de mândrie națională, dar doar aceasta nu ar fi provocat o schimbare majoră pentru români dacă intenției de libertate, a determinismului natural biologic nu i s-ar fi adăugat, pentru diferențiere, determinismul social. Pentru explicitarea problemei trebuie subliniat că legile sociale nu se confundă cu cele biologice, pentru că evoluția socială nu are de-a face și nu trebuie confundată cu evoluția biologică²⁷. În studiul de față vom surprinde doar mutațiile politice, religioase, dar mai ales sociale care marchează istoria și evoluția unor idei ce produc transformări în mentalitatea românească ancorată în prejudecăți străvechi. Afirmatii precum „ideile călăuzesc lumea”²⁸ sau „relațiile de producție constituie factorul determinat al evoluției istoriei”²⁹ sunt banale și fără conținut³⁰. Momentul 1848 nu este un fapt singular în istoria Transilvaniei, ci este susținut de o sumă de acțiuni și evenimente, dar *ideologia Momentului*, chiar cu implicațiile sale în curentele europene, este, în mod particular

---

²⁵ Sorin Mitu, *Op. cit.* p. 252.

²⁶ „Ruptura cu rațiunea metafizică, începută de către Locke este deplină *Nu fac ipoteze*, spunea deja Newton, subliniind astfel că faptele și numai faptele trebuie luate în considerare”. Vezi: Jaqueline Russ, *Panorama ideilor filosofice, De la Platon la contemporani*, cap. 4, *Triumful rațiunii empirice și critice și al ideii de om*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 151.

²⁷ D. Draghicesco, *Le problème du Déterminisme social – Déterminisme biolpogique et Déterminisme sociale*, Editions de la Grande France, Paris, 1903, p.25.

²⁸ Raymond Aron, *Introducere în filozofia istoriei, Eseu despre limitele obiectivității istorice*, ediție nouă revăzută și adnotată de Sylvie Mesure, traducere din franceză de Horia Gănescu, Editura Humanitas, București, 1997, p. 301. (În continuare: Raymond Aron, *Introducere în filozofia istoriei*).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

unul românesc. *Fundamentul național* al mișcării pașoptiste din Transilvania articulat pe ideologia iluministă este unul diferit de cel francez³¹ din motive lesne de înțeles, nu este unul foarte radical. Particularitatea românească este definită tocmai pe universalism, adică nu se nega istoria celorlalte națiuni, dar se stimulau tendințele de autonomie națională pentru acestea printr-o nouă reșezare a istoriei. Ideile Revoluției Franceze se suprapun în Transilvania românească peste un iluminism specific nevoilor locuitorilor vorbitori de limbă latină, unul mai moderat, înclinat spre cultură și spre compromis religios. Românii nu se ridică, la 1848, împotriva statului (Imperiul habsburgic), ci împotriva unei posibile pierderi a identității naționale prin alipirea la Ungaria. Adoptarea legii din anul 1842 în care Dieta Transilvaniei urmărea introducerea limbii maghiare în Principat a fost considerat de populația românească drept un atentat la identitatea națională. Respingerea proiectului de lege de către împărat nu s-a datorat exclusiv românilor care au luat atitudine, așa cum a fost cazul lui Simion Bărnuțiu, ci sașilor, care la rândul lor se simțeau amenințați de către maghiari în ființa lor națională. În acest context merită menționată activitatea pastorului Stephan Ludwing Roth, care declara la 1842 că limba majoritară a Transilvaniei este valaha³². Conflictul dintre nobilimea maghiară și Curtea de la Viena era de notorietate, mai ales după decretul imperial de dizolvare a Dietei din 1835³³ și impunerea în Transilvania a unei guvernări militare conduse de Ferdinand d'Este³⁴. Chiar dacă regimul lui Metternich nu viza îmbunătățirea stării politico-sociale a iobagilor, lovea puternic în tendințele maghiare de deznaționalizare a celorlalte populații de pe cuprinsul Transilvaniei. Astfel, elementul etnic românesc capătă un optimism tonifiat, grefat pe faptul că Austria se opune elementului maghiar, ceea ce dă o mare încredere în succesul acțiunilor viitoare, așa cum menționează George Barițiu³⁵, care va rămâne în mintea și sufletul tuturor ca un om ce și-a închinat viața poporului său³⁶. Asemănarea dintre luminismul german și românesc se regăsește în viziunea intelectualilor iluminiști ardeleni, care au drept țel al luptei lor luminarea populației românești prin morală creștină și cultură. Nu întâmplător petițiile sunt trimise Curții imperiale în 1834, 1837, 1842 de reprezentanții celor două biserici majoritar românești – Ortodoxă și Greco-Catolică – prin reprezentanții lor Episcopul Vasile Moga și respectiv Episcopul Ioan Lemeni³⁷ pentru a sugera factorilor conducători austrieci că *românii nu sunt mai prejos decât alte neamuri*³⁸.

---

³¹ Cristian Bădiliță, Laura Stanciu, *Op. cit.*, p. 118.

³² Ioan Aurel Pop, *Op. cit.*, p. 202.

³³ Dieta oricum fusese dizolvată începând cu anul 1811.

³⁴ Ioan Aurel Pop, *Op. cit.*, p. 202.

³⁵ Vezi: George Barițiu, *Foaie pentru minte inimă și literatură*, no. 1.2, II, 1839, p. 69.

³⁶ Următorul text (adaptat) este adus ca un pios omagiu acestui mare cărturar: „A muncit bătrânul Barițiu pe terenul științei și al vieții publice nu o vieță de om, ci o vieță, carea după rânduielele firii este dată numai la câte două generațiuni și rodnică s'a vădit această muncă prin faptul, că sfârșitul creștinesc al vieții sale l-a aflat în cel mai înalt și onorific post, pre carele pote da un popor, carele se prețuiesce, unui om îmbătrânit pe terenul unei rodnice munci literare, precum îi in iubirea meritata a unui popor, carele la scirea morții lui s'a imbrăcat în haine de doliu. A murit bătrânul Barițiu, pentru ca în o alta lume se afle odihna ce o merită muncitorul după o viată din cele mai grele și in același timp din cele mai valoroase, prin carea i-a fost dat a trece într-un timp de 81 de ani”. Necrologul familiei publicat în periodicalul „Biserica și Șcôla – Foia bisericească, școlastică, literară și economică, Anul XVII, nr. 17, 7 aprilie (25 maiu), Arad, 1893, p. 130.

³⁷ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1848*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p. IX.

³⁸ Sorin Mitu, *Op. cit.*, p. 257.

Din acest motiv găsim similitudini între luminismul german și cel românesc. *Aufklärung-ul* german, modelat deja de Leibnitz sau Wolf, nu este influențat în modul radical de cel francez, ci este îndreptat mai puțin către aspectele sociale și politice și mai mult către cultură³⁹.

Cele patru capitole ale prezentului studiu abordează noi posibilități de investigare a istoriei prin intermediul filozofiei analitice, pentru că istoria se face cunoscută nu doar prin fapte istorice, ci și prin cunoașterea elementelor de gândire ce au dus la acestea. Remarcăm în Transilvania o punere în aplicare a dorinței de libertate, după ce sentimentul de unitate românească se trezește dintr-o așteptare latentă de sute de ani. Amenințarea credinței strămoșești îi face pe români să strângă rândurile și să „inaugureze” noi schimbări de percepție a realității. Creștinismul identificat cu românismul însuși creează un liant indestructibil. Mai puțin contează în acest studiu contradicția religioasă a celor două Biserici – Unită și Ortodoxă – ce țin, în cele din urmă, de aspecte stricte de teologie și dogmă bisericească, ci faptul că ar fi existat posibilitatea ca fără apariția unițiilor (o supoziție argumentată în prezenta teză de doctorat), marea masă a populației schismatice nu s-ar fi ridicat la luptă. În concluzie, dacă Biserica Ortodoxă din Transilvania nu s-ar fi unit cu Roma, putem afirma că nu ar fi avut loc nicio mișcare țărănească și, implicit, nici o tendință de a da populației asuprite de veacuri ideea că poate face ceva temerar, în virtutea descendenței sale din coloniștii romani. O abordarea îndrăznească, dar fundamentată științific, pe care am tranșat-o și analizat-o în primul capitol al tezei mai exact în subcapitolul intitulat: *Conștiință și timp la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Toate cele patru capitole ale studiului sunt ordonate cronologic și abordează într-o manieră originală elemente de filozofie, istorie, tradiții populare și bisericești, lingvistică etc. cu unicul scop de a înțelege societatea românească din Transilvania începând cu sfârșitul veacului al XVII-lea și până la începutul celui de-al XX-lea. O altă dilemă pe care prezenta teză încearcă să o elucideze sunt principiile formulate în *Supplex Libellus Valachorum*, principii care produc efecte istorice și filozofice la mai mult de un secol de la elaborare. La Blaj, în 1848, Simion Bărnuțiu ține un discurs magistral în care se regăsesc ideile memorandiste.

Studiul nostru se oprește la începutul secolului al XX-lea, pentru că marele act al Unirii va face obiectul unui studiu științific separat, axat pe conturarea ideii de libertate a românilor ardeleni. România de astăzi este o entitate politică și culturală legată cu toate firele de Unirea de la 1918. Exprimându-ne într-o manieră alegorică, comparăm România cu un organism viu, iar inima care pompează sânge către toate organele, pentru a o ține în viață, este Unirea de 1918. Iar pentru a conchide redăm unul din *Gândurile comprimate* ale lui Ion Miclea, preot greco-catolic și profesor, cel mai important filozof neotomist⁴⁰: „Toate filozofiile au eroare genuină, așa precum toate erorile au o filozofie; filozofiile erorii sunt tocmai erorile filozofiei. Leibniz spunea că filozofiile sunt adevărate în ceea ce afirmă și eronate în ceea ce neagă. Erorile filozofilor constau în faptul că universalizează unul din aspectele particulare ale realității, reducând totul la particular, universalizând particularul sau particularizând universalul”⁴¹.

Acest lucru nu este o acțiune singulară a românilor, ci toate națiunile conlocuitoare vizau constituirea în state proprii, ce aveau să renască pe ruinele imperiului. Elita

---

³⁹ D. Prodan, *Op. cit.*, p. 339.

⁴⁰ Curent teologico filozofic apărut în cadrul Bisericii Catolice.

⁴¹ Ion Miclea, *Abecedarul gândirii sau Gânduri comprimate*, colecția MICA ROMĂ XXI, Editura Vremea, București, 2023, p. 91.

românească, politică și intelectuală, se racordează cu abilitate la mersul istoriei, iar discursul care viza națiunea română din Ardeal este înlocuit cu cel despre națiunea română în general. Personalitățile celor care se identificau cu românismul sunt comemorate constant, așa cum este cea a Mitropolitului Andrei Șaguna. Redăm un scurt text despre acesta, apărut în ziarul „Albina” și despre modul cum trecutul este perceput de românii ardeleni în prima decadă a anului Unirii.

„Șaguna a fost un adevărat Mesia pentru românii ortodocși de peste munți; un adevărat trimis al lui Dumnezeu în serviciul românilor. Șaguna a venit, când românii se aflau la cea mai primejdioasă cotitură a vieții lor naționale. De aceea numele lui Șaguna e mare și va sta scris pentru vecie în cartea vieții neamului românesc; de aceea virtuțile vieții lui vor servi ca pildă binefăcătoare pentru întreg neamul românesc”⁴².

Cert este că acest gen de eroi sunt percepuți atât la București cât și în Transilvania ca mari luptători pentru întregirea neamului. Prin Andrei Șaguna, de pildă, trebuie remarcat rolul Bisericii Ortodoxe Române în făurirea marii Uniri⁴³. În toamna anului 1918, când se anunța sfârșitul războiului, o parte din membrii politici ai Comitetului Executiv al Partidului Național Român, precum Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Aurel Lazăr ș.a se întrunesc la Oradea, unde hotărăsc ca națiunea românească din Ungaria și Ardeal să fie liberă să-și decidă destinul. Atașamentul românilor față de valorile tradiționale reiese din descrierea pe care Ioan Rusu-Șirianu o făcea în anul 1904, aspect ce ne sugerează profilul psihologic al românului la începutul veacului al XX-lea:

„Pavăza neamului românesc este dragostea pentru vatra strămoșească. În toată monarhia nu este un al doilea popor care să țină la familia și satul său cum ține românul. Unde și între cine s-a născut, acolo îi place să trăiască și nu e pentru român gând mai mistuitor, decât că va trebui să se înstrăineze de satul său, de frați și părinți, nici jale mai mare decât să moară între străini. De aceea, pe când ungurii de pe Alföld-ul bogat emigrează cu sutele de mii, românii continuă a trăi viața necăjită în satele lor sărace, în care adesea până și valea de la marginea satului este a *domniei*; dar nu-și părăsesc pământul”⁴⁴.

Textul de mai sus (ușor modernizat) arată de o manieră concludentă modul în care românii percepeau viața lor în Transilvania. Acest gen de gândire este grefat pe o filozofie rurală a izolării de tot ceea ce este străin, de tot ce nu se „calibra” pe complexul eșafodaj al gândirii populare. Elementul de autoprotecție etnică era atât de puternic, încât era considerat străin nu doar cei ce vorbeau o altă limbă sau aveau altă confesiune decât cea ortodoxă sau greco-catolică, ci de oricine nu era din același sat⁴⁵, iar acesta a fost elementul definitoriu care l-a făcut să nu-și piardă credința, portul și obiceiurile. Satul românesc este depozitarul românismului de tip naționalist și nu trebuie privit în sens dezaprobat sau peiorativ, pentru că tocmai această intoleranță i-a făcut să câștige bătălia supraviețuirii naționale. Satele au rămas neatinsse de viciile așa zisei modernități de emigrările specifice industrializării, în sensul că sătenii rămân legați sufletește de sate, ancorați într-un stil de viață strămoșesc dedicat agriculturii și păstoritului. Ideologia românismului, promovată tot mai stringent în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, de politicienii ardeleni, își trage seva din modul de gândire

---

⁴² P. Gîrboviceanu, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, în Revista Enciclopedică Populară „Albina”, anul XIII, no. 1, 4 octombrie, București, 1909, p. 18.

⁴³ ****Biserica Ortodoxă și Marea Unire*, vol. I, Editura Basilica, București, 2018, pp. 75-123.

⁴⁴ Ioan Rusu-Șirianu, *Românii din statul ungar, Statistică, etnografie*, cap. VII, *Viața și familia*, Editura Autorului, Arad, 1904, p. 253.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 255.

rural de conservare a ființei naționale. A purta haine „nemțești”⁴⁶ în sat era o așa mare rușine, încât nicio familie nu-și permitea să-și lase copiii să se îmbrace astfel pentru că „ne râde lumea”⁴⁷. Acesta era spiritul ce definea întreaga națiune românească în preajma Marii Uniri. Evident că nu excludem conjunctura istorică favorabilă românilor după terminarea Primului Război Mondial. De asemenea, nu aducem în discuție interesele financiare ale marilor puteri coloniale așa cum era Marea Britanie, care după război se văd în situația de a-și pierde anumite privilegii economice și se reorientează către alte piețe, așa cum era cea românească⁴⁸. Cert este că și interesele acestora au fost abil folosite în interesul României de către politicienii dedicați cauzei lor pentru care ideea de românitățe și independență era un mod de viață și nu doar simple declarații sforăitoare. Unirea de le 1918 găsește întregul spectru românesc poate în cel mai puternic moment al existenței ei. Moartea a mii de tineri în marile războaie, lupta bucovinenilor și a moldovenilor în fața expansiunii rusești, și cea a ardelenilor împotriva asimilării, creaseră nu doar o dorință a tuturor de a trăi liber, ci conturaseră o mentalitate monolitică, de apartenență la o națiune, una europeană, capabilă să-și ducă viața așa cum credea de cuviință. În acest studiu am abordat momentul Unirii de la 1918 doar pasager, pentru că analiza acestui mare act de voință națională trebuie văzută prin prisma filozofiei istoriei, ca un eveniment separat. Marea Unire va face obiectul unui studiu aparte, unul în care națiunea română, după secole de persecuții, deschide o nouă filă a istoriei.

Operele analizate în acest studiu nu se adresau neapărat unui popor român, în mare parte neștiutor de carte în secolele XVII, XVIII, XIX și chiar al XX-lea, ci erau simboluri ale cunoașterii. Prin lingvismul abordat nu se realiza o uniformizare a limbii, oamenii oricum vorbeau cum considerau, ci apare puternicul simbol al apartenenței, iar indivizii din orice societate sunt întotdeauna atașați de simboluri. Când aceste simboluri au valoare de adevăr, atunci ele se rostogolesc în societate ca un tăvălug de neoprit. Românul simplu și cel intelectual din Transilvania au văzut și au crezut. Simbolurile lumii romane, prezente de altfel în conștiința populară, capătă acum valențe istorice și intelectuale fără precedent. Când ele au și o valență cosmică, religioasă, ușor de înțeles și de digerat dogmatic, atunci un simbol se transformă în adevăr pur. Să luăm, de pildă, Apostolii Mântuitorului în timpul răstignirii Acestuia. Pe Golgota, în momentul supliciului se aflau doar femeile mironosițe și Apostolul Ioan, ceilalți fugiseră de frica morții. Atunci ce-i determină să propovăduiască creștinismul cu atâta vervă, având asupra lor spectrul torturii și al morții cumplite? Acest lucru s-a întâmplat pentru că au văzut și au crezut. L-au văzut pe Iisus viu venind la ei prin zid, iar Toma, ucenicul cel necredincios, cere să pipăie și să vadă rănilor pentru a crede. În concluzie și pentru a rezuma legătura dintre acest exemplu și românii din Transilvania, întotdeauna omul este dispus să moară pentru un adevăr evident, dar niciodată pentru o minciună. Cultura românească are în multe cazuri drept sursă de inspirație religia sau creația populară, pentru că acestea reprezentau cele mai credibile simboluri ale adevărului. Megacolindul lui Vasile Aaron tocmai acest lucru rezumă – religie și creație populară. Prin promovarea acestui gen de opere se trece dintr-o sferă, să-i spunem convențională și simbolică, la una reală și absolută.

Creștinismul românesc, catolic sau ortodox, este atât de mult legat de problema naționalității, comparativ cu cel romano-catolic care considera că este necesară desființarea

---

⁴⁶ Termenul *nemțesc* definea tot ce era străin de sat.

⁴⁷ Ioan Rusu-Șirianu, *Op. cit.*, p. 255.

⁴⁸ Petre Constanescu, *L'Accord avec la Grande Bretagne et les relations économiques anglo-roumaines*, în: „Affaires Danubiennes” *Revue de L'Europe Centrale et du Sud-Est*, Institut des Sciences Sociales de Roumanie, Centre de Hautes Etudes Internationales, Bucarest, 1940, p. 28.

națiunilor și înființarea unei singure națiuni creștine⁴⁹, încât se asimilează cu românismul însuși. Atașamentul bisericii unite de promovare a ideii de românitare prin cultură face din aceasta o biserică cu caracter național, asemenea ortodoxismului, și o îndepărtează de romano-catolicismul occidental. Începând cu veacul al XIX-lea dezideratele comune ale celor două confesiuni creștine încep să îmbrace formele concrete ale naționalismului. Cultura și limba maternă reprezintă pentru populația din Transilvania o dezvoltare tot mai vizibilă pe plan spiritual, iar afirmarea spiritului latin începe să anime populația până în cele mai intime unghere ale sufletului. În acest context redăm poezia revoluționarului Ioan Bran de Lemeny (1811-1899?), prefect al legiunilor din Țara Bârsei și a Făgărașului⁵⁰ în timpul Revoluției pașoptiste. Acesta a fost numit comandant al Făgărașului, unde a avut un rol determinant în introducerea limbii române ca limbă oficială⁵¹.

Sperăm, astfel, că demersul nostru științific este unul pozitiv și ne dorim, totodată, ca această cercetare, care a reprezentat o provocare inedită, aprofundată și detaliată, să devină o sursă de referință, atât pentru specialiști, cât și pentru cei preocupați de subiectul abordat.

---

⁴⁹ Dumitru Stăniloiaie, *Ortodoxie și românism*, Editura Basilica, București, 2017, pp. 45-48.

⁵⁰ Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *Avram Iancu și prefectii săi*, Casa de editură Petru Maior, Târgu Mureș, 1997, p. 138.

⁵¹ *Ibidem*, p. 139.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE EDITE

****Călători străini despre Țările Române*: volumul I, coord. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968;

****Călători străini despre Țările Române* volumul II, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1970;

****Călători străini despre Țările Române* volumul III, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1971;

****Călători străini despre Țările Române* volumul IV, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1972;

****Călători străini despre Țările Române* volumul V, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1973;

****Călători străini despre Țările Române* volumul VI, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976;

****Călători străini despre Țările Române* volumul VII, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980;

****Călători străini despre Țările Române* volumul VIII, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983;

****Călători străini despre Țările Române* volumul IX, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997;

****Călători străini despre Țările Române* volumul X, Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Totoiu Ion, București, Editura Academiei Române, 2000.

*** *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, volumul I (1801 – 1821), coordonat de: Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu – Zoner, Marian Stroe (secretar de volum); redactor responsabil: Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2004;

*** *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, volumul II (1822 – 1830), autori: Paul Cernovodeanu, Cristina Feneșan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian Silvan Ionescu, Șerban Rădulescu – Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi. Coordonatori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2005;

*** *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă* volumul III (1822 – 1830), autori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, Cristina Feneșan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian – Silvan Ionescu, Șerban Rădulescu – Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi. Coordonatori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2006.

Hurmuzaki, E, (*Hurmuzaki*), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea II, 1346 – 1450, București, Stabilimentul grafic SOCECU & TECLU, 1890;

***Hurmuzaki, volumul I, supliment I, 1518 – 1780, București, SOCECU & TECLU, 1886;

***Hurmuzaki, volumul I, supliment II, 1510 – 1600, București, SOCECU & TECLU, 1893;

***Hurmuzaki, volumul III, partea I, 1451 – 1575, București, SOCECU & TECLU, 1893;

***Hurmuzaki, volumul II, partea IV, 1531 – 1552, București, SOCECU & TECLU, 1894;

***Hurmuzaki, volumul III, 1750 – 1818, București, SOCECU & TECLU, 1876;

***Hurmuzaki, volumul III, supliment I, 1709 – 1812, București, SOCECU & TECLU, 1889;

***Hurmuzaki, volumul III, supliment II, fascicul I, 1641 – 1703, București, SOCECU & TECLU, 1900;

***Hurmuzaki, volumul IV, partea I, 1600 – 1649, București, SOCECU & TECLU, 1882;

***Hurmuzaki, volumul IV, partea II, 1600 – 1650, București, SOCECU & TECLU, 1884;

***Hurmuzaki, volumul V, partea I, 1650 – 1695, București, SOCECU & TECLU, 1885;

***Hurmuzaki, volumul VIII, 1376 – 1650, București, SOCECU & TECLU, 1894;

***Hurmuzaki, volumul IX, partea I, 1650 – 1747, București, SOCECU & TECLU, 1897;

***Hurmuzaki, volumul IX, partea II, 1751 – 1796, București, SOCECU & TECLU, 1899;

****Documenta Romaniae Historica (DRH), C, Transilvania (1351 – 1355)*, volumul X, comitetul de redacție: Ștefan Pascu (coordonator), Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Damaschin Mihoc, Francisc Pall, Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu, Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1977;

DRH, C. Transilvania (1356 – 1360), vol. XI, sub redacția Acad. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1981;

DRH, C. Transilvania (1361 – 1365), vol. XII, sub redacția Acad. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1985;

DRH, C. Transilvania (1366 – 1370), vol. XIII, sub redacția Acad. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1985;

****Documenta Romaniae Historica (DRH), B, Țara Românească*, volumul I, (1247 – 1500), întocmit de: P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1966;

DRH, B. Țara Românească, (1626 – 1627), volumul XXI, întocmit de Constantin Cihodaru și Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1965;

DRH, B. *Țara Românească, (1628 – 1629)*, volumul XXII, întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1969;

DRH, B. *Țara Românească, (1633 – 1634)*, volumul XXIV, întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș și Constantin Bălan, București, Editura Academiei Române, 1974;

DRH, B. *Țara Românească*, volumul XXX, întocmit de Violeta Chiper, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei, 1998.

- Aricescu, C., D., *Corespondența secretă și Acte inedite ale capilor Revoluțiunii române de la 1848*, Tipografia Antoniu Mănescu, București, 1873.
- Costin, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei, De neamul moldovenilor*, Editura Junimea, București, 1984.
- Ghibu, Onisifor, *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită – raport înaintat M.S. Carol II, 45 acte și documente*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1939.
- Pascu, Ștefan, *Aspecte din situația și lupta maselor populare din Maramureș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, În „Studii”, Revistă de Istorie, nr. 2, Anul X, Editura Academiei RPR, Secția de Științe Istorice și Institutul de Istorie București, București, 1957.
- Sturdza, Dimitrie A.; Colescu-Vartic, C., *Acte și documente, relative la Istoria renescerei Romaniei*, vol. VI, tom I, Institutul de Arte grafice Carol Göble, București, 1896.
- Tocilescu, Grigore, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova*, București, Librăria „Cartea Românească”, 1931
- Vereș, Andrei *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori (1582-1592)*, volumul III, Editura Cartea Românească, București, 1931, doc. 152, p.226.

II. ANUARE, DICȚIONARE, REVISTE

****Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, 1971 – 1973*, Cluj, 1973

****Anuarul Eparhiei Argeșului*, Pitești, Librăria și Tipografia Aristică P. Mitu, 1939.

****Biserica Ortodoxă și Marea Unire*, vol. I, Editura Basilica, București, 2018.

****Dicționar Enciclopedic Român*, vol. I (A-C), Editura Politică, București, 1962.

****Dicționar Enciclopedic Român*, vol. II (D-J), Editura Politică, București, 1964.

****Dicționar Enciclopedic Român*, vol. III (K-P), Editura Politică, București, 1965.

****Dicționar Enciclopedic Român*, vol. IV (Q-Z), Editura Politică, București, 1966.

****Dicționarul Limbii Române Moderne*, coordonator D.Macrea, Editura Academiei Române, București, 1958.

- Aga, Victor, *Simbolica biblică și creștină*, Dicționar, Editura Învierea, Timișoara, 2005.
- Chețan, Octavian; Sommer, Radu (coordonatori științifici), *Dicționar de filozofie*, Editura Politică, București, 1978.

- Drăguț, Vasile, *Dicționar Enciclopedic de Artă Medievală Românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Duțu, Al. *Some Remarks on the Dacians met in Rome by Manuel Chrysoloras*, în *RESEE*, 3-4, București, 1965.
- Lahovari, Ioan George; Tocilescu, Grigore; Brătianu, I.C., *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. IV, Societatea Geografică Română, București, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1901.
- Papacostea, Șt., *Les roumaines et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, în *RRH*, București, 1965.
- Papacostea, Șt., *Un călător în Țările Române la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, București, 1965.

*** *Enciclopedia României*, volumul I, Prof. Dimitrie Gusti, ing. Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, dr. Virgiliu Leonte, apărută sub Augustul Patronaj al Majestății Sale Carol al II-lea, București, 1936;

*** *Enciclopedia României*, volumul II, Prof. Dimitrie Gusti, ing. Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, dr. Virgiliu Leonte, apărută sub Augustul Patronaj al Majestății Sale Carol al II-lea, București, 1938;

*** *Enciclopedia României*, volumul III, Prof. Dimitrie Gusti, ing. Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, dr. Virgiliu Leonte, apărută sub Augustul Patronaj al Majestății Sale Carol al II-lea, București, 1940;

*** *Enciclopedia României*, volumul IV, Prof. Dimitrie Gusti, ing. Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, dr. Virgiliu Leonte, apărută sub Augustul Patronaj al Majestății Sale Carol al II-lea, București, 1943.

- Agârbiceanu, Ion, *La post*, în Revista „Gândirea”, Anul I, nr. 1, Redacția și administrația. Cluj, 1 Mai 1921.
- Ambruster, Adolf, *Românii în cronica lui Ottokar din Stiria*, în: „Studii. Revista de istorie”, XXV, nr. 3, (fără alte date), București, 1972.
- Apan, Adrian, *Alexandru Șterca Șuluțiu. Confesiune, națiune, politică și istorie (1850-1867) – Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională română*, în „Crisia XXXV” publicație a Muzeului Țării Crișurilor, Imprimeria de Vest, Oradea, 2005.
- Barta, Cristian *Aspecte teologico-identitare în evoluția istorică a Bisericii Române Unite: Gherontie Cotore și Articulașurile ceale de price*, în revista „Apulum” XXXIX, 2002.
- Basarab, Mircea, *Problematika uniatismului din punct de vedere ortodox*, în „RT”, serie Nouă, Anul III, 75), Nr. 4. Oct. – Decembrie, 199, Editura Mitropoliei Ardealului, Sibiu.
- Bălan, Marin, *Filosofia analitică și filosofia medievală*, în „Revista de Filozofie Analitică” (în continuare: RFA), volumul I, nr. 1, iulie-decembrie 2007 București, 2007.

- Bălan, Nicolae, *Cuvântarea P. Sf. Sale Mitropolitul Nicolae, rostită la sfințirea bisericii încoronării din Alba-Iulia, în ziua de 58 septembrie/8 octombrie*, în: „RT”, anul XII, decembrie 1922, 2r. 12, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1922.
- Bârlea, Octavian, *la Roumanie et Rome sous la prince Alexandre J. Cuza (1859-1866)*, în „Acta Historica”, tomus I, Editat de Societatea Academică Română din Roma, Roma, 1959.
- Bărbat, Alexandru, *Politica economică ungurească și dezvoltarea burgheziei române în Ardeal*, în revista „Observatorul social-economic”, anul VI, nr. 3-4, iulie-decembrie, editat de Biblioteca Academiei Române, Cluj, 1936.
- Biliaersky, Ivan, *L’histoire et l’identité. 1. Le problème du temps, de l’histoire et de l’identité*, în: „Revue des études sud-est européennes. Journal of South-East European Studies”, Tome XLI, no. 1-4, Editura Academiei Române, București, 2003.
- Bichighean Vasile, *Statul grăniceresc*, în Revista Istorică Culturală „Arhiva Someșană”, Nr. 9, Năsăud, 1928.
- Bîrlea, Ovidiu, *Folclor și istorie*, în: „Revista de etnografie și folclor” tom 11, nr. 1, Editura Academiei Române, București, 1966.
- Blaga, Lucian *Revolta fondului nelatin*, în „Gândirea literară, artistică, socială”, Anul I, nr. 10, 15 septembrie, Cluj, 1921.
- Blaga, Doina, *Evocându-l pe Ovidiu Bârlea*, în „Studii și Comunicări de etnologie”, Sibiu, tom. XI, 1997.
- Bodea, Cornelia, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, în revista „Studii – Revistă de Istorie”, Editura Academiei Române, tomul 21, nr. 4, București, 1968.
- Bodogae, Teodor, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani – semnificația unui manuscris*, în „STe”, nr. 28, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1944.
- Bran-Lemeny, Ioan Al., *Omule tu când renaști?* În Revista „Viața Ilustrată” Anul 1, nr. 2, aprilie, Sibiu, 1934.
- Boerescu, Pârvu, *Ion Ghica și oficializarea alfabetului latin în Țara Românească*, în „Limba română”, nr. LIII, 1-2/2004, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Brădeanu, Salvator, A., *Essai de synthèse sur les luttes des Roumains pour la terre transylvaine, IV, De 1867 à 1918*. în „Revue de Transylvanie” tome X-eme, Nos. 3-4, publiée par le centre d’etudes et de recherches concernant la transylvanie, en collaboration avec l’ASTRA, association Littreraire et scientifique. Sibiu, 1944.
- Bulboacă, Sorin *Contribuții la istoria orașului Pecica în veacul luminilor* în: „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana – 100 de ani de administrație românească”, volumul XIV, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2019.

- Cazacu, Matei, *Întrebuințarea limbii slavone (slave bisericesti) la români și cauzele (posibile) ale abandonării ei*, în: „SMIM”, Editura Institutului de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, vol. XXXIX, București, 2021.
- Cioran, Emilian, *Mitropolitul Șaguna și administrarea averilor bisericesti*, în „RT”, Anul XXIX, Octombrie – Noemvrie, nr. 10-11, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1939.
- Cipariu, Timotei, *Compendiu de gramatică limbii române*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVIII, nr. 36, august, 1855.
- Constanesco, Petre, *L'Accord avec la Grande Bretagne et les relations économiques anglo-roumaines*, în: „Affaires Danubiennes”, Revue de L'Europe Centrale et du Sud-Est, Institut des Sciences Sociales de Roumanie, Centre de Hautes Etudes Internationales, Bucarest, 1940.
- Constantinescu, Alexandru, *Creștin și creștinătate în istoria poporului român*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, Buletin Oficial al Patriarhiei Române, Anul XCVI, nr. 3-4, martie-aprilie, București, 1978.
- Constantiniu, Fl., *Iobăgia în istoriografia românească*, în „SMIM”, vol. X, Editura Academiei RSR, București, 1983.
- Ciurdariu, M., *Eminescu și gândirea filozofică*, în „Revistă de filozofie”, Anul XI, nr. 2, Editura Academiei Române, București, 1964.
- Ciurdariu, Mihai, *Pe marginile interpretărilor „Lucaefărului”*, în „Revista de filozofie”, nr. 7, Editura Academiei Române, București, 1965.
- Chindriș, Ioan, *Blajul Luminist. O analiză a structurilor culturale*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, Editura Academiei Române, Cluj, 1980.
- Chivu, Gh., *Luca Stroici și posibila consemnare a unui fonetism dialectal*, în „Limba română”, nr. LIII, 1-2/2004, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Cuceu, Ion, *Amintiri cu Ovidiu Bîrlea*, în „Discobolul”, Anul XI, nr. 121-122-123 (126-127-128), ian.-feb.-mar.- 2008.
- Dănescu, Simion *Preocupările lui Kogălniceanu cu privire la limbă*, în: Revista „Limba Română”, Anul II, nr. 6 noiembrie-decembrie, Editura Academiei Române. București, Iași, 1953.
- Demény, Lidia, A., *Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada principatului autonom*, în „SMIM”, Vol. VII, Editura Academiei RPR, Institutul de Istorie, București, 1974.
- Dohotaru, Adrian, *Falansterul de la Scăieni și proiectul unei lumi mai armonioase*, în: Anuarul de Istorie „George Barițiu”, tom L, Seria Istorică, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, 2011.

- Dragomir, S., *Semicentenarul reînființării mitropoliei noastre*, în: „RT”, Anul VIII, 1 august – 15 decembrie, nr. 13-22, Tipografia arhidiecezană Sibiu, 1914.
- Ehrlich, Eugen *Sfârșitul unei mari împărății*, în revista „Gândirea literară, artistică, socială”, Redacția și administrația: Calea Regelui Ferdinand nr. 38, Anul I, 1 septembrie, Cluj, 1921.
- Ene, Ana, *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae, Aspecte ale modernității discursului retoric*, în: Revista „Transilvania”, Editura Universității Transilvania din Brașov, nr. 1, Brașov, 2016.
- Felea, Ioan, *Religiunea și formarea voinței*, în „RT”, Anul VIII, nr. 3 – 4, 1 – 15 februarie, Tipografia arhidiecezană, Sibiu, 1914.
- Fruma, Ioan, *Despre spiritul juridic ardelean*, în Revista „Transilvania”, Anul 75, februarie, nr. 2, Sibiu, 1944.
- Gîrboviceanu, P., *Mitropolitul Andrei Șaguna*, în Revista Enciclopedică Populară „Albina”, anul XIII, no. 1, 4 octombrie, București, 1909.
- Grecu, Victor, V., *Unitatea politică și unitatea limbii în Transilvania în secolul al XIX-lea*, în Anuarul Muzeului Județean Arad „Ziridava” nr. VII, Tipografia Arad, Arad, 1977.
- Grecu, Victor, V., *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.
- Gruia, I., *Din trecutul bisericii române bihorene, Antecedentele comisiunii din 1754—1756*, în: „RT” Anul I, nr. 4, aprilie, Editura Arhidiecezană, Sibiu, 1907.
- Heliade-Rădulescu, Ion *Corespondența asupra limbii române*, în „Foaie pentru minte inimă și literatură” II, duminică 30 aprilie, nr. 18, 1839.
- Heliade-Rădulescu, Ion, *Echilibru între antiteze*, Editura Minerva, București, 1916.
- Heliade-Rădulescu, Ion, *Historia critică universală*, vol. I, București, 1892.
- Heliade-Rădulescu, Ion *Gheorghe Lazăr*, în periodicul „Curierul Românesc”, X, nr. 64, 21 aprilie, 1839.
- Herlea, Alexandru, *Dietele din Transilvania*, „Studii și Materiale de Istorie Medie” vol. VI, Editura Academiei Române, București, 1973.
- Holban, Maria, *Deposedări și judecăți în Banat pe vreme angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361-1378)*, în: „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, Editura Academiei RSR, 1962.
- Huțanu, Monica, *Limbajul Filozofiei analitice, câteva aspecte*, în „Studii și cercetări Lingvistice”, nr. 1-2, ianuarie-decembrie, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Iași, Dumitrescu, Constantin, *Prima Verba*, în „Revista de Filozofie și Pedagogie”, Tipografia F. Göble, București, 1906.

- Imreh, Ștefan, *Proveniența și numărul muncitorilor din întreprinderile manufacturiere din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și referate privind istoria României – Din lucrările sesiunii lărgite a secțiunii științifice istorice, filozofice și economici-juridice (21-24 decembrie) 1953”, partea a II-a, Editura Academiei Române, București, 1953.
- Ionașcu, Aurelian, *L'aspect juridique des revendications et desproclamations nationales formulées au cours de l'histoire par la nation roumaine de Transylvanie*, IV. *Memorandum du 26 Mars 1892*, în „Revue de Transylvanie”, Tomes VII-IX, no. 3-4, publiée par le centre d'études et de recherches concernant la Transylvanie, en collaboration avec l'Astra, Association littéraire et scientifique, Sibiu, 1941-1943.
- Iorga, Nicolae *Cursul și Istoria Românilor al lui Aron Florin*, în „RI”, XIII, nr. 7-9 iulie-septembrie, Tipografia Datina Românească, Vălenii de Munte, 1927.
- Koestler, Arthur; Camus, Albert, *Reflecții asupra pedepsei cu moartea*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Lucas, J., R., *Poate fi salvat Utilitarismul lui Mil de teoria jocurilor*, în RFA, volumul II, nr. 1, ianuarie-iunie, București, 2008.
- Lorinț, Florica, *Semnificația ceremonialului funerar al bradului în Gorj*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, Tomul 13, nr. 4, Editura Academiei Române, București, 1968.
- Lupaș, Ioan, *Frământări revoluționare transilvane, bănățene, moldovene și muntene în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în „Studii Istorice”, vol. V, Tipografia „Cartea românească”, 1945-1946.
- Lupaș, Ioan, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane*, în „Studii Istorice”, vol. V, Tipografia „Cartea românească”, Sibiu – Cluj, 1945-1946.
- Marino, Adrian, *Ilumiinștii români și probleme „cultivării” limbii*, în „Limba Româna”, Anul XIII, nr. 6, Editura Academiei, București, 1964.
- Nica, Daniel, *Narrative and justification in moral particularism*, în: „Revista română de filozofie analitică”, vol. VIII, nr. 2, Editura All, București, 2013.
- Pâclișanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea I-a, 1697-1751, ed. a II-a, în „Perspective” nr. 65-68, Iulie 1994 – Iunie Anul XVII, ediție electronică, 1995.
- Pâclișanu, Zenovie, *Revoluția lui Horea*, în „Revista Fundației Regale”, Editată de Secretariatul General al Fundațiilor Culturale Regale, Anul I, nr. 10, octombrie, 1934.
- Păcurariu, Mircea, Pr. Prof. Dr., *Predică la Ziua Națională a României*, în „Revista Teologică” (în continuare: RT), Serie Nouă, Anul XIII (85), nr. 4, octombrie-decembrie, Editura Mitropoliei Ardealului, Sibiu, 2003.
- Popa, Ion, *Nicolae Bălcescu și perenitatea valorilor în filozofia istoriei*, Editura Academiei RSR, în „RI”, tom 32, nr. 9, secția de istorie și arheologie, septembrie, 1979.
- Prodan, David, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea*, în „Apulum”, VII, 1, 1968.
- Prodan, David, *Reglementarea urbarială din Banat, de la 1780*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, vol. XII, Cluj, 1969.

- Panaitescu, P. P., *Începuturile scrisului în limba română*, Partea I, *Texte maramureșene*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie” vol. IV, Editura Academiei Române, București, 1960.
- Papacostea, Șerban, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV, 1965.
- Popoviciu, D., *La littérature roumaine a l'époque des Lumières*, Centrul de Studii și cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1945.
- Reli, Simeon, *Trecerea la unire sătenilor din Boian*, în „Candela”, nr. 38. Suceava, 1927.
- Retegan, S., *Dieta de la 1863-1864, moment crucial în istoria luptelor politice ale românilor din Transilvania*, în Anuarul Muzeului Județean Arad „Ziridava” nr. VII, Tipografia Arad, Arad, 1977.
- Sabău, Ioan, *Din lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de imperiul habsburgic împotriva revoluției franceze (1792-1797)* în „Studii” Revistă de Istorie, nr. 2, Anul XIII, Editura Academiei RPR, Secția de Științe Istorice și Institutul de Istorie București, București, 1960.
- Stăniloae, Dumitru, *La începutul ortodoxiei contemporane în Transilvania a fost Șaguna*, în RT, publicație oficială a Mitropoliei Ardealului, serie nouă, anul XVI (88), nr. 4, octombrie-decembrie, Editura Andreaiană, Sibiu, 2006.
- Sandu, Bujor *Răscoala populară din Banat (1737-1739)*, în „SMIM”, Vol. II, Editura Academiei RPR, Institutul de Istorie, București, 1957.
- Suciu, Coriolan, *Rolul național-cultural al Blajului în prejma evenimentelor din 1848*, în: Revista „Gândirea românească”, Anul XIV, nr. 2, februarie, Blaj, 1925.
- Șerban, C., *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie” vol. VI, Editura Academiei Române, București, 1973.
- Taftă, Lucian, *Ideile de modernizare a societății românești din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „RI”, Serie nouă, tomul 3, nr. 5-6 mai-iunie, editat de Institutul de Istorie „N. Iorga”, București, 1992.
- Țoca, Mircea, *Efrem Micu, un precursor de seamă al picturii moderne românești*, în: SI, *Civilizație medievală și modernă românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.
- Trifa, I.; P.M., *Mișcarea Literară: Istoria Predicei la Români. Anteproiect de constituție. Biblioteca poporală religioasă. Almanahul orfanilor de războiu (...)*, în „RT”, Anul XI, nr. 12, Decembrie, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1921.
- Tulbure, Ghe., *Pastoralele Mitropolitului Șaguna, partea a II-a, Cuprinsul și însemnătatea lor*, în „RT” Anul I, Februarie, Tipografia arhidiecezană, Sibiu, 1907.
- Uticense, Cato, *Calamitățile ortografice în limba română*, în revista „Amiculu Școalei” – foia pentru naintrea învețământului și a educației la Români” red. V. Romanu, Tipografia lui S. Filtsch, Sibiu, 1864.
- Vișorenu, C., *Ceva despre limba română*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IX, nr. 41, octombrie, 1846.

III. LUCRĂRI GENERALE

- Aaron, Vasele *Patima și moartea Mântuitorului nostru Isus Hristos*, Tipografia lui Ioan Bart, Sibiu, 1808.
- Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Tipografia Lumina, Blaj, 1944.
- Albertini, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, vol. II, Oxford University Press, London, 1952.
- Alexi, Ioan, *Gramatica Daco-Romana sive Valachica latinitate donata* (Gramatica dacoromână sau valahică, scrisă în latină, îmbogățită), Viena, 1826, în ***Școala Ardeleană, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Arbore, Al., P., *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului român*, Institutul de Arte Grafice „Alexandru Vlahuță” București, 1930.
- Arendt, Hannah, *Crizele republicii, Minciuna în politică, Nesupunere civică, Despre violență, Gânduri despre politică și revoluție*, traducere din engleză Ion Dur și D.I. Cenușer, Editura Humanita, București, 1999.
- Arendt, Hannah, *Ultimul interviu și alte convorbiri*, traducere din germană de Cristina Cioabă, Editura Humanitas, București, 2018.
- Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentariu și note de Andrei Cornea ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2007.
- Aron, Raymond, *Introducere în filozofia istoriei, Eseu despre limitele obiectivității istorice*, ediție nouă revăzută și adnotată de Sylvie Mesure, traducere din franceză de Horia Gănescu, Editura Humanitas, București, 1997.
- Barițiu, George, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Tipografia, W. Kraft, Sibiu 1889.
- Bauer, Otto, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1974.
- Bauman, Zygmunt; May, Tim, *Gândirea sociologică*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Barbolovici, Alexandru, Vasile, *Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439)*, Editura Academiei Române, București, 2019.
- Baiulescu, Bartolomeiu, *Monografia Comunei Bisericesei Gr. Or. Române a Sfintei Adormiri din Cetatea Brașovului cu acte și dovezi*, Brașov, 1898.
- Bădiliță, Cristian; Stanciu, Laura, *Geniul greco-catolic românesc*, Editura Vremea, București, 2020.
- Bădiliță, Cristian, *Iluminișuri, despre martiri, katechoni, erezii – 10 studii patristice*, Editura Vremea, București, 2020.
- Bădiliță, Cristian, *Cele mai vechi texte despre Apostolul Andrei*, Editura Vremea, București, 2015.
- Bălcescu, Nicolae, *Opere*, vol. IV, Editura Academiei Române, București, 1962.
- Bălcescu, Nicolae, *Mișcarea românilor din Ardeal, Opere*, vol. I, București, 1940.
- Bărbulescu, Mihai; Deletant, Denis; Hitchins, Keith; Papacosta, Șerban; Teodor, Pompiliu, *Istoria românilor*, Editura Corint, București, 2007.

- Bărnuțiu, Simion *Românii și unгурii. Discurs rostit în catedrala Blajului la 2/14 maiu 1848*, cu introducere și comentarii de G. Bogdan-Duică, Imprimeria Bornemisa, Cluj, 1924.
- Bărnuțiu, Simion *Dereptul naturale privat*, Iași, 1868.
- Berdiaev, Nikolai, *Sensul istoriei*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Berdiaev, Nikolai, *Despre menirea omului*, Editura Aion, Oradea, 2004.
- Berdiaev, Nikolai, *Essai d'autobiographie spirituelle*, Editions Bouchet/Chastel, Paris, 1992.
- Berdiaev, Nikolai, *Adevăr și revelație, Prolegomene la critica revelației*, Editura de Vest, Timișoara, 1993.
- Berechet, Șt. Gr., *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, *Izvoarele*, Tipografia Goldner, Iași, 1933.
- Berger, Peter, L; Luckman, Thomas, *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, traducere din engleză de Alexandru Butucelea, Editura Art, București, 2008.
- Berindei, Dan, *Revoluția Română din 1848-1849 – însemnătatea și programele ei*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ed. a II-a, revizuită, Editura Humanitas, București, 2005.
- Bernea, Ernest *Cadre ale gândirii populare românești, Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, cap. *Forma și ordinea cosmică – Existența obiectivă a lumii*, Editura Predania, București, 2022.
- Bernea, Ernest, *Civilizația română sătească*, Editura Vremea, București, 2006.
- Beu, Octavian, *Răscoala lui Horia 1784-1785*, Atelierele Cartea Românească, București 1935.
- Bibicescu, I., G., *Poesii populare din Transilvania*, culese și adnotate, Imprimeria Statului, București, 1893.
- Bîrlea, Ovidiu; Șerb, Ioan, *Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului român*, Editura Eminescu, București, 1972.
- Bîrlea, Ovidiu *Folclorul românesc*, vol. I, Editura Minerva, București, 1981.
- Bîrlea, Ovidiu *Se face ziuă: Romanul anul 1848*, colecția „Mica Romă XXI”, ediție îngrijită de Mihaela Hură, Editura Vremea, București, 2023.
- Blaga, Lucian, *Gândirea românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Științifică, București, 1966.
- Blaga, Lucian. *Trilogia cunoașterii*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Bodogae, Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani, Considerațiuni istorice legătură cu sinodul de la Iași*, Seria didactică, Sibiu, 1943.
- Boer Demetriu, *Povești din Transilvania*, Editura Dacia, București, 1975.
- Bogdan-Duică, G., *Eftimie Murgu*, Editura Monitorul Oficial, București, 1937.
- Bogdanor, Vernon *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*, Blackwell Publishers, New Jersey, 1987.

- Bourdieu, Pierre, *Schiță pentru o autoanaliză*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Editura Art, București, 2008.
- Bodea, Corneliu *1848 la români*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Bojincă, Damaschin, *Răspundere dezgurzătoare la cârtirea cea în Hale, în anul 1823, sun titula Erweis dass Walachen nicht Römischer Abkunft sind, adecă Arătare cu sriptori verednici de credință întărită cum că româniisunt adevărați strănepoți a romanilor (...)*, în crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, din Pesta. în: ***Școala Ardeleană, vol. I, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Borda, Valentin; Dutcă, Viorica; Rus, Traian, *Avram Iancu și prefectii săi*, Casa de editură Petru Maior, Târgu Mureș, 1997.
- Botiș, Teodor; Sădean, Avram, *Institutul Pedagogic gr.-or rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandei (Școlii normale) greco-ortodoxe române din Arad*, Tipografia diecezană, Arad, 1912.
- Boroianu, Dimitrie G., *Istoria Bisericii Creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, Tipo-litografia Ed. Wiegand & C. C. Săvoiu, București, 1893.
- Bourdieu, Pierre *Economia bunurilor simbolice*, Editura Maridiane, București, 1986.
- Bolovan, Ioan, *Asociația națională arădană pentru cultura poporului român, 1863-1918*. Contribuții monografice, Editura Bibliotecii Institutului de Istorie, Cluj-Napoca, 1994.
- Braharu, Dimitrie, *Chestiunea română în Italia în timpul memorandumului*, Tipografia Cartea Românească, Cluj, 1942.
- Brătianu, Gheorghe I., *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român*, Editura pentru literatură și Artă „Regele Carol I”, București, 1940.
- Brătianu, Gheorghe I., *Originile și formarea unității românești*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018.
- Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei. Studii. – Articole. – Conferințe.*, Editura Casa Școalelor (Tipografia Carpația), București, 1944.
- Brote Eugen, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, Tipografia Voința Națională, București, 1895.
- Buchanan, James M., *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*, Imprimeria Institutului European pentru Cooperare Cultural-Științifică, Iași, 1997.
- Budai-Deleanu, Ioan, *Despre originile popoarelor din Transilvania, Despre originea popoarelor din Dacia, Despre originea românilor*, în: ***Școala Ardeleană, vol. I, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Budai-Deleanu, Ion *Lexiconul românesc-nemțesc, și nemțesc-românesc – Limba românească purcede din limba poporului romanilor cel vechiu*, în ***Școala Ardeleană, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Brustein, William I., *Roots of Hate: Anti-Semitism in Europe Before the Holocaust*, Cambridge University Press, 2003.
- Bunea, Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, ed. a II-a, Editura Napoca Star, Blaj, 2012.

- Bunea, Augustin *Din Istoria românilor. Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, colecția „Mica Romă”, XXI, ediție, note și studiu introductiv de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Editura Vremea, București, 2022.
- Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1754*, Tipografia Seminariului Archidiecezan, Blaj, 1902.
- Burke, Peter *Istorie și teorie socială*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Calcan, Gheorghe, *Administrația publică românească în secolele XIX-XX. Legi și reforme importante. De la reformele lui Alexandru Ioan Cuza la cele ale Marii Uniri 1864-1925*, vol. I, Editura Universitară, București, 2009.
- Cartoian, Nicolae, *Cronicari și istorice români în Transilvania, Școala Ardeleană*, vol. I, ediție comentată de I. Lupaș, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1933.
- Cartoian, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.
- Călinescu, George, *Opera lui Mihai Eminescu, filozofie teoretică, filozofie practică*, vol. I, Editura Minerva, București, 1976.
- Cervenca, E. *Științele Particulare, Johann Gottlieb Fichter – Etica*, în: „Istoria Filosofiei Moderne” vol. II, *De la Kant până la evoluționismul englez*, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București, 1938.
- Chadwick, Henry, *Augustin*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Chindriș, Ioan; Iacob, Niculina, *Petru Pavel Aron*, Editura Astra, Blaj, 2007.
- Ciorogariu, Roman R., *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad*, Tiparul Tipografiei diecezane ortodoxe române, Arad, 1911.
- Clopoțel, Ion, *A. Papiu Ilarian în fața problemelor românești contemporane*, Editura Alba, Alba Iulia, 1939.
- Clopoțel, Ion, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Editura Societatea de Măine, Cluj Napoca, 1926.
- Cipariu Timotei, *Purtarea de bună cuviință între oameni*, în: colecția MICA ROMĂ XXI, Editura Vremea, București, 2021.
- Constantinescu, N.N., *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România până la primul război mondial*, Editura Politică, București, 1959.
- Constantinescu, Miron, *Cauzele răscoalei lui Horea – încercare de sociologie istorică*, Editura Independența Economică, București, 1940.
- Conta, V., *Teoria fatalismului*, Editura librăriei Școalelor, Iași, 1890.
- Costin, Miron, *Opere alese. De neamul moldovenilor*, ediție de C. Giurescu, Atelierele Socec & Co, București 1914.
- Coșbuc, George *Vorba de acasă, eseuri, schițe, povestiri și schițe filozofice*, lucrare apărută în colecția MICA ROMĂ XXI, 2, Editura Vremea, București, 2020.
- Cotore, Gherasim, *Despre articușurile ceale de price Sâmbăta mare – 1746*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Editura „Bibliotheca Universitatis Apulensis”, Alba Iulia, 2000.

- Cornea, Paul; Zamfir, Mihai, *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830-1860)* vol. I, Editura pentru Literatură, București, 1968.
- Cox, Patricia, *Biography in Late Antiquity: A Quest for the Holy man*, University of California Press, Berkley, 1983.
- David, Daniel, *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*, Editura Polirom, București, 2015.
- Delumeau, Jean, *Religiile lumii*, Editura Humanitas, București, 1966.
- Deconchy, Jean-Pierre, *Credințe și ideologii*, Editura Polirom, București, 2010.
- Densușianu, Nicolae, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, Tipografia „Romanulu” Carol Göbl, Bucuresci, 1884.
- Densușianu, Nicolae, *Dacia Preistorică*, ediție facsimil, Editura Arhetip, București, 2002.
- Densușianu, Ovid, *Dante și latinitatea*, Editura Ancora, București, 1921.
- Diderot, M. *Encyclopédie ou Dictionnaire des sciences, des arts et des métiers. Par une société de gens de lettre*, tome troisieme, Paris, 1774.
- Dîncă, Lucian, *Conciliile ecumenice, Efes, 431 & Calcedon, 451*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2018.
- Djuvara, Neagu, *Există istorie adevărată?, Despre relativitatea generală a istoriei. Eseu de epistemologie*, ediția a V-a, Editura Humanitas, București, 2011.
- Dörner, Anton, *Date privind evoluția ciumei din Transilvania în perioada anilor 1738-1739*, în „Sabin Manuilă – istorie și demografie”, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX, coordonatori: Sorina Bolovan, Ion Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
- Dobrescu, Alexandru, *Detractorii lui Eminescu*, Editura Junimea, Iași, 2002
- de Aquino, Toma, *Summa Theologiae, Opere I, Despre Dumnezeu*, Editura Științifică, București, 1997.
- Dummet, Michael, *Originile filozofiei analitice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004.
- Draghicesco, D., *Le problème du Déterminisme social – Déterminisme biolpogique et Déterminisme sociale*, Editions de la Grande France, Paris, 1903.
- Drăghicescu D., *Din psihologia poporului român*, Tipografia Gurenbers, Josepg Göble, București, 1907.
- Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Română Unită din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob, (1782-1830)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2007.
- Dusserl, Edmund, *Criza umanității europene și filosofia*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2009.
- Eliade-Rădulescu, I., *Echilibrul între antiteze*, vol. I, Editura Minerva, București, 1916.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000.
- Eliade, Mircea, *Profetism românesc – România în eternitate*, Editura Roza Vânturilor, București, 1990
- Fichte, Johan, Gottlieb *Etica*, Edicion de Jacinto Rivera de Rosales Akal - Clasicos del pensamiento, (ediție în limba spaniolă), Madrid, 2005.

- Freud, Sigmund, *Totem și tabu. O interpretare psihanalitică a vieții sociale a popoarelor primitive*, traducere de Gabriel Avram, Editura Herald, București, 2017.
- Frîncu, Teofil; Candrea, George *Românii din munții apuseni. Moții*, Tipografia modernă Gr. Luis, București, 1888.
- Foucault, Michel, *Arheologia cunoașterii*, Editura Univers, București, 1999.
- Foucault, Michel, *Istoria nebuniei în epoca clasică*, ed. a II-a, traducere din franceză Mircea Vasilescu, Editura Humanitas, București, 2005.
- Fotino, George *Școala din Golești (1826)*, Extras din: *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966.
- Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, Ediție îngrijită de Octav Păun, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975.
- Gilson, Etienne, *Filosofia în evul mediu*, traducere de Ileana Stănescu, Editura Trei, București, 2022.
- Ghinoiu, Ion, *Sărbători și obiceiuri românești*, Editura Elion, București 2002.
- Ghiță, S., *Ștefan C. Mihăilescu gânditor înaintat*, în „Din Istoria Filozofie Românești”, vol. I, Editura Academiei, București, 1955.
- Giulian, C. I. (coordonator), *Antologia gândirii românești, Secolele XV-XIX*, vol. I, Editura Politică, București 1967.
- Giurescu, Constantin C. coordonator, *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.
- Gogoneață, Nicolae; Ghișe, Dumitru; Pantazi, Radu; Ghiță, Simion; Vaida, Petru; Tomoiogă, Radu; Epure, Gh.; Vetășanu, Vasile; Gheran-Mewes, Elena; Fîru, I.S.; Duțu, Al.; Lungu, Ion; Neagoe, Florica; Göllner, Carol; Ghidănu, Tudor; Goian, Ion; *Gîndirea filozofică în epoca modernă*, în: *Istoria filozofiei românești*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, 1985.
- Göllner, Carol *Stephan Ludwig Roth, Viața și opera*, Editura Militară, București, 1982.
- Gulian, Ionescu, Constantin, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Editura Academiei R.S.R., București, 1964.
- Gyémánt, Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1769 și 1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Hașdeu, Bogdan, Petriceicu, *Istoria critică a romanilor, din ambele Dacie în secolul XIV*, tom I, vol. I, Tipografia Curtii (Lucrătorii asociați), București, 1875.
- Hașdeu, Bogdan, Petriceicu, *Studii de lingvistică și filozofie*, vol. I, ediție îngrijită de Grigore Brâncuș, Editura Minerva, București, 1988.
- Hașdeu, Bogdan, Petriceicu, *Scrieri alese*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.
- Hazard, Paul, *Criza conștiinței europene 1680-1715*, Editura Univers, București, 1973.
- Hegel, Friedrich, *Viața lui Iisus*, Editura Paideia, București, 2016.
- Hegel, Friedrich, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, traducere din limba germană de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.

- Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, traducere și note de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, studiu introductiv de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 1995.
- Hitchins, Keith, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania 1691-1849*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Hitchins, Keith, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, 2000.
- Horga-Popovici, Paul *Oglindă arătată omului înțelept, care cuprinde în sine vechile întâmplări cu pildă adusă, cumu-i de lipsă omului a se cunoaște, și celui de aproape îngăduit a fi din înțelepciune sa. Scrisu-s-au neamului pentru mergerea înainte, prin Nicolae Horga, almintrile Popovici. Greco neunitei legi Parohul Seleșului în slăvită varmeghia Aradului, anul de la Hristos 1801. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, anul 1807 [...], în: ***Școala Ardeleană, vol. IV, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.*
- Imrech, Ștefan, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Române, București, 1955.
- Ionescu, G. M., *Etiopienii din Dacia preistorică*, Tipografia Stereotipia, București, 1926.
- Ionescu, Gulian, Constantin, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Editura Academiei RPR, București, 1964.
- Ioniță, Viorel (coordonator), *Istorie bisericească universală, De la întemeierea Bisericii până la anul 1051*, vol. I, ed. a II-a, revizuită, Editura Basilica, București, 2021.
- Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1908.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi)*, Editura Casei Școalelor, București, 1915.
- Iorga, Nicolae, *Sate și preoți din Ardeal*, Inst. De Arte Grafice Carol Goble, București, 1902.
- Iorga, Nicolae, *Desvoltarea ideii unității politice a Românilor*, Editura Casei Școalelor, București, 1915.
- Iorga, Nicolae, *Istoria presei românești. De la primele începuturi până la 1916*, cap. IV, *Presa românească revoluționară și reformistă dela 1848 la 1859*, Atelierele societății anonime „Adevărul”, București, 1922.
- Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.
- Iorgovici, Paul, *Observații de limbă românească*, în: ***Școala Ardeleană, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- James, William *Pragmatism and The Meaning of Truth*, Harvard University Press, 1990.
- Joja, Athanase *Filozofie și cultură*, Editura Minerva, București, 1978.
- Jhon Shand, *Introducere în filozofia occidentală, (filozofie și filosofi)*, traducere Laurențiu Hanganu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Joandrea, George, *Andrei Baron de Șaguna. O privire fugitivă asupra vieții și activității lui*, Tipografia Adolf Auspitz, Lugoj, 1909.

- Kant, Imanuel, *Logica generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Kant, Imanuel *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Le Goff, Jacques, *Omul medieval*, traducere de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Editura Polirom, București, 1999.
- Lendvai, Paul, *Ungurii: timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Editura Humanitas, 2010.
- Lepădatu, Alexandru, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac, anexe documentare I, Proclamațiunea revoluționară a iredentei române din 18 august 1885*, în AAR, memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul XVIII, mem. 9, Imprimeria Națională, București, 1937.
- Lehrer, Milton, G. *Ardealul, Pământ Românesc, Problema Ardealului văzută de un american*, București, Editura Vatra Românească, Cluj-Napoca, 1991.
- Liviu Maior, *Începuturile Revoluției în Transilvania*, în: Dan Berindei (coordonator), *Istoria românilor. Constituirea României moderne (1821-1878)*, volumul II, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003.
- Lucaciu, Vasile, *Instituțiuni filosofice*, volumul I: *Logica*, Editura Eikon, București, 2018.
- Lucaciu, Vasile, *Instituțiuni filosofice*, volumul II, *Metafizica*, Editura Eikon, București, 2018.
- Lucaciu, Vasile, *Instituțiuni filosofice*, volumul III, *Filosofia morală*, Editura Eikon, București, 2018
- Lupaș, Ioan, *O lege votată în Dieta din Cluj la 1842*, în Analele Academiei Române, seria III, tom XXXV, memoriile secțiunii istorice, Monitorul Oficial și imprimăriile statului, Imprimeria Națională, București, 1942-1943.
- Lupaș, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1918.
- Lupaș, Ioan, *Contele Ștefan Szichenyi și politica de maghiarizare*, fără alte date, Sibiu, 1910.
- Lasarov-Moldovanu, Al., *Cruce și naționalism. Însemnările unui trecător*, Editura Cugetarea, București, 1939.
- Macrea, D., *Probleme de lingvistică română*, București, Editura Științifică, București, 1961.
- Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812.
- Maior, Petru, *Procanon, ce cuprinde în sine ceale ce sunt de lipsă spre înțălesul cel deplin desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu seamă al românilor, alcătuit și întocmit în anul de la Hristos 1783 în: ***Școala Ardeleană, vol. III, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.*
- Maior, Petru *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți, Didahia 2, Lăsați pruncii să vină la Mine, și nu-i opriți pe ei*, 1809, în: ***Școala Ardeleană, vol. III, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Maiorescu, Titu, *Contra Școalei lui Bărnuțiu*, Edițiunea și Imprimeria Societății Junimea, Iași, 1868.

- Marcu, Al., *Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia*, în „AAR”, seria III, tom VII, memoriile secțiunii istorice, Monitorul Oficial și imprimăriile statului, Imprimeria Națională, București, 1934-1936.
- Marte, Johann; Ioniță, Viorel; Mârza, Iacob; Stanciu, Laura; Suttner, Ernst, Christopf *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, Volumul II: de la 1701 la 1761, Editura Enciclopedică, București, 2010.
- Marienescu, Atanasie, Marian, *Cultul păgân și creștin, Sărbătorile și datinile romane vechi*, vol. I, Editura Saeculum I.O., București, 2008.
- Mehedinți, Soveja, *Ce este Transilvania*, M.O. Imprimeria Națională, București, 1940.
- Mihăilă, George, *Studii de lingvistică și filologie*, Editura Facla, Timișoara, 1981.
- Meteș, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- Meteș, Ștefan, *Lămuriri noi privitoare la Revoluția lui Horea*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1933.
- Meteș, Ștefan, *Contribuții la studiul populației din Transilvania, în trecut, II. Boierii ostași din Țara Oltului în veacul al XVIII-lea, după conscripția din 1744*, în „Analele Academiei Române”, seria III, tom XXIV, 1941-1942, Imprimeria Națională, București, 1942.
- Meteș, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Editura Arhidiecezană, Sibiu, 1936.
- Moisil, Iuliu, *Românii ardeleni din vechiul Regat și activitatea lor la războiul întregirii neamului*, în „Transilvania, Banatul Crișana, Maramureșul 1918-1928” vol. III, Editura Cultura Națională, București, 1929.
- Moreschini, Claudiu; Norelli, Enrico, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine. De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, volumul II, Tomul I, Editura Polirom, București, 2013.
- Moroianu, George, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, în „Transilvania, Banatul Crișana, Maramureșul 1918-1928” vol. III, Editura Cultura Națională, București, 1929.
- Miclea, Ion, *Abecedarul gândirii sau Gânduri comprimate*, colecția MICA ROMĂ XXI, Editura Vreamea, București, 2023.
- Micu-Klein, Inochentie, *Supplex Libellus, precum et gravaminum cleri populique Romano-Valachici per Transylvaniam et Parts eiden reincorporates uniti pro condignis remediis et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae et Bohemicae Maiestatis de genu prostatorum*, 1743 în ***Școala Ardeleană, vol. I, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Micu, Samuil *Scurtă conștiință a istoriei românilor; Gheorghe Șincai, Hronica românilor și a mai multor neamuri*, Buda, 1812.
- Mușat, I. D., *Horea Rex Daciei*, vol. I, II, II, Editura Dacia, București, 1982.
- Noica, Constantin, *Pagini despre sufletul românesc*, Editura Humanitas, București, 1991.
- Micu, Samuil, *Sibiu Legile firei, itica, și politica sau filosofia cea lucrătoare*, în patru părți împărțită și într-o acest chip așezată pe limba românească. Partea întâia. Sibii, în

- Tipografia lui Petru Bart, 1800, în ***Școala Ardeleană, vol. III, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Mitu, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, București, 1977.
  - Negoescu, Cristu, S., Ardealul nostru – Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, din punct de vedere geografic, economic administrativ și mai ales financiar Tipografia Gutenberg, Joseph Gobl, București, 1919.
  - Neagoe, Florica, *Istoria filozofie moderne de la Saint-Simon la Feuerbach*, prelegeri, Editura didactică și pedagogică, București, 1972.
  - Negru, Ioan, *Istoria Dreptului Românesc*, Editura Nagard, Lugoj, 2014.
  - Negulescu, P.P., *Filozofia renașterii*, Editura Eminescu, București, 1986.
  - Neș, Teodor *Oamenii din Bihor 1848 – 1918*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1937.
  - Niculiță-Voronca, Elena, *Studii în folclor*, vol. I, Tipografia G.A. Lazareanu, București, 1908.
  - Nistor, Ion I., *Bisericile și școala greco-română din Viena, Biserica Sf. Gheorghe*, în „AAR, memoriile secțiunii istorice”, seria III, tom XIII, Editura Cultura Națională, București, 1932-1933.
  - Nistor, I., *Emigrările de peste munți*, în „Analele Academiei Române, seria II, tom XXXVII, memoriile secțiunii istorice”, Editura Cultura Națională, București, 1914-1915.
  - Noica, Constantin, *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, Editura Eminescu, București, 1975.
  - Noica, Constantin, *Interpretare la Platon*, Editura Humanitas, București, 2019.
  - Noica, Constantin, *Mathesis sau bucuriile simple*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1922.
  - Nozick, Robert, *Anarhie, stat și utopiei*, Partea I, *Teoria stărilor naturale, sau cum să ajungem la un stat fără să ne străduim înadins*, cap. 5, Statul – *Prohibirea aplicării private a justiției*, Editura Humanitas, București, 1997.
  - Obradovici, Dositei, *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie*, traducere de Dimitrie Țichindeal, Buda 1808, în: ***Școala ardeleană, vol. IV, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
  - Pamfile, Tudor, *Mitologie românească. Dușmani și prieteni ai omului*, volumul I, Librăriile Socec, București, 1916.
  - Papahagi, Tache, *Antologie românească*, Tipografia „România Nouă”, București, 1922.
  - Papahagi, Tache, *Aromânii. Grai, Folklor, Etnografie*, curs universitar litografiat al Facultății de Filozofie și Litere din București – Dialectologie și Folklor Romanic, București, 1931.
  - Pascu, Ștefan, *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
  - Pascal, Ioan-Radu, *Ideea de națiune în istoria doctrinelor politice și sociale*, Tipografia Capitalei, București, 1936.
  - Păcățian, Teodor, V.. *Cartea de aur, Luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, volumul I, Tipografia, Sibiu, 1902.

- Pătrășcanu, Lucrețiu *Curențe și tendințe în filozofia românească*, ediția a-III-a, Editura Socec & S.A.R., București, 1946.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, (secolele XVII și XVIII)*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Pâclișianu, Zenovie, *Luptele politice ale românilor ardeleni*, în „AAR, memoriile secțiunii istorice”, seria III, tom I, Editura Cultura Națională, București, 1923.
- Petrovici, Ioan, *Studii istorico-filosofice*, ediția a II-a completată, Editura casei Școalelor, București, 1929.
- Pervain, Iosif; Chindriș, Ioan, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Editura Dacia, 1972.
- Picon, Gaëtan (coordinateur), *Panorama des idées contemporaines*, nouvelle édition revue et augmentée, Édition Gallimard, Imprimerie Firmin-Didot, Paris 1968.
- Platon, *Phaidon sau Despre suflet*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Pleșu, Andrei *Minima moralia*, Editura Cartea Românească, București, 1988
- Pop, Aurel, Ioan; Bolovan, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, Editura Școala Ardeleană, ediția a II-a revizuită și adăugită, Cluj-Napoca, 2016.
- Popa, Liliana-Maria; Popa, Ioan-Nicolae *Vasile Aaron 1780-1821*, studiu monografic, ediția a II-a revăzută și adăugită. Prefața de prof. dr. Iacob Mârza, Editura Armanis, Sibiu, 2021.
- Popa Septimiu, *Temnițele Clujului. Caravanele Ardealului*, lucrare apărută în colecția MICA ROMĂ XXI, Editura Vremea, 2020.
- Popovici, Iustin, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. I, traducere din limba sârbă diac. Zarko Markovski Editura Doxologia, București, 2017.
- Popper, Karl R., *În căutarea unei lumi mai bune*, Editura Humanitas, București, 1984.
- Prigogine, Ilya *De la existență la devenire*, Editura Științifică, București, 1992.
- Prodan, David, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1800*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII*, capitolul, *Ținutul salinelor din Maramureș*, vol. II, Editura RSR, București, 1968.
- Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București, 1967.
- Protase, Aria, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, Editura Minerva, București, 1973.
- Rad, Ilie, *Aron Pumnul 1818-1866*, , ed. a II-a, revizuită și adăugită, Editura Școala Ardeleană, Cluj Napoca, 2016.
- Ralea, Mihai, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București, 1997.
- Rădulescu-Motru, Constantin, *Românismul, Catehismul unei noi spiritualități*, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea”, București, 1936.
- Roja, Gheorghe, Constantin, *Măiestria Ghiovăsirii Românești cu litere latinești, care sunt sunt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre*, lucrată de Gheorghe Constantin Roja, cetățeanul academicesc și candidatul clinicesc doftor în Spitalul Universității Ungurești din Peșta (...). În Buda, la

- Crăiasca Tipografie a Universității unguerești, anul 1809, în ***Școala Ardeleană, vol. II, Editura Academiei Române, București 2018.
- Ricoeur, Paul, *Iubire și justiție*, traducere din franceză de Mădălin Roșioru, Editura Art, București, 2009.
  - Ricoeur, Paul, *Răul. O sfidare a filozofiei și a teologiei*, Editura Art, 2008.
  - Russ, Jacqueline, *Panorama ideilor filozofice. De la Platon la contemporani*, Editura Amarcord, Timișoara 2002.
  - Russel, Bertrand *The Principles of Mathematics*, vol. VI, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
  - Russell, Bertrand, *Probleme filosofiei*, Editura Bic All, Timișoara, 2004.
  - Robea, Mihail, M., *Lumini etnice, studii și articole de etnologie*, vol. I, Casa Editorială Muntenia, București, 2010.
  - Samu, Benkő, *Confesiunile lui Bolyai János, Monografie*, Editura Kriterion, București, 1976.
  - Schmitt, Jens, Oliver, *România în 100 de ani. (1918-2018). Bilanțul uni veac de istorie*, traducere din germană de Wilhelm Tauwinkl, Editura Humanitas, București, 2018.
  - Sdrobiș, Dragoș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Editura Polirom, București, 2015.
  - Seton-Watson, Wiliam, Robert, *Prime impresii din Transilvania (1906-7)*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918 – 1928”, vol. III, Editura Cultura Națională, București, 1929.
  - Schopenhauer, Arthur, *Arta de a avea întotdeauna dreptate sau Dialectica eristică*, traducere din limba germană și note de Gabriel H. Decuble, Editura Art, București, 2005.
  - Sigmirean, Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă. Studenți români la universități din Europa Centrală și de Vest*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.
  - Smart, J., J., C.; Williams, Bernard, *Utilitarianism: for and against*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
  - Soboul, Albert, *Audience et pragmatism des lumières. Classes populaires et rousseauisme sous la révolution*, în „Annales historiques de la Révolution française”, Paris, 1962.
  - Stanciu, Laura, *Iluminism central european - Școala Ardeleana (1700-1825)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2010.
  - Stăniloae, Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune Română, București, 2000.
  - Stăniloae, Dumitru, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, Editura Basilica, București, 2018.
  - Stăniloae, Dumitru, *Ortodoxie și românism*, Editura Basilica, București, 2014.
  - Stoichiță, Radu, *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, Editura Științifică, București, 1972.

- Stoicescu, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973.
- Stoicescu, Nicolae, *O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Suciu, Dumitru *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania 1859-1918*, Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, V, Romanian Cultural Foundation, Cluj-Napoca, 1993.
- Suciu, Dumitru, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu : 1867-1891*, Editura Albatros, București, 2002.
- Sulzer, F. J., *Geschichte des transalpinischen Daciens, ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens. Im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen*, vol. I-III, Editura Gräffer, Viena, 1781.
- Ștefănescu, Marin, *Istoria Filosofiei Românești*, în „Aspecte din Filosofia Contemporană” seria IV, Editura Studii Filosofice, București, 1919.
- Șincai, Gheorghe, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, Editura Științifică, București, 1964.
- Ștrempel, Gabriel (coordonator), *Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1969.
- Șirianu, Russu, Ioan, *Românii din statul maghiar*, Editura Autorului, Arad, 1904.
- Șuteu, Florea, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, Editura Academiei, București, 1976.
- Talbert, C. H. *Biographies of Philosophers and Rulers as Instrument of Religious Propaganda in Mediterranean Antiquity* în: „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)”, vol. 16, Editura Walter de Gruyter & Co, Berlin - New York, 1978.
- Tempea, Radu *Gramatica românească*, Tipografia lui Petru Bart, Sibiu, 1797 în: ****Școala Ardeleană, Scrieri lingvistice, scrieri literare*, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018.
- Teodor, Pompiliu, *Sub semnul luminilor, Samuil Micu*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2000.
- Tița-Nicolescu, Ion, *Argeșul și Mușcelul văzute de călători străini și prin documente autohtone (secolele XVI – XVIII) – istorie și folclor*, Editura Lumen, Iași, 2023.
- Tomuș, Mircea, *Gheorghe Șincai, viața și opera*, Editura pentru Literatură, București, 1965.
- Toeffler, Alvin, *Șocul viitorului*, Editura Politică, București, 1973.
- Treboniu, Laurian, August, *Tentamen Criticum in Linguam Romanicam, Typis Congregatio Mechitaristarum, Viennae*, 1840, , în: ***Școala Ardeleană, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2018..
- Tudosescu, Ion, *Determinismul și știința*, Editura Științifică, București, 1971.
- Urechia, V.A., *Istoria școlilor de la 1800-1864*, vol. I, Imprimeria Statului, Bucuresci, 1892.
- Vârtosu, Emil, *Paleografia româno-chirilică*, Editura Științifică, București, 1968.

- Vergez, Tricom, G., , în „Transilvania, Banatul Crișana, Maramureșul 1918-1928” vol. III, Editura Cultura Națională, București, 1929.
- Vesa, Paul, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.
- Vereș, Andrei, *Nunții apostolici în Ardeal (1592-1600)*, în „AAR, memoriile secțiunii istorice”, seria II, tom VIII, Editura Cultura Națională, București, 1927-1928, pp. 306-307.
- Vianu, Tudor, *Influența lui Hegel în cultura românească*, Imprimeria Națională, București, 1933.
- Vulcan, Iosif, *Panteon românesc, portretele și biografiile celebrităților române*, colecția Mica Romă XXI, vol. 10, ediție îngrijită, modernizată și adnotată de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2021.
- Walsh, W.H., *Philisophy of History*, chapter IV, *Truth and fact in History*, Harper Torchbooks/The Academy Library- Harper and Brother, New York, 1960.
- Zamfirescu, Ion, *Spiritualități românești*, M.O., Imprimeria Națională, București, 1941.
- Xenopol, A. D., *Istoria partidelor politice în România*, partea I, *De la origini până la 1848*, partea a II-a, *De la 18478 până la 1866*, Librăria Stănciulescu, București, 1920.
- Zalomit, Ioan, *Principiile și meritul filozofiei lui Kant*, în: ****Istoria Filozofiei Românești*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, 1985.
- Zoltán, Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, trad. din maghiară de Maria Someșan, Editura Pythagora, București, 2001.